T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNSAN VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR ORTODOKS VE RUS DİPLOMATIN GÖZÜYLE OSMANLI VE İSLAMİYET: KONSTANTİN NİKOLAYEVİÇ LEONTYEV

SERDAR GEZER

TEZ DANIŞMANI:

PROF. DR. NEBİ MEHDİYEV

EDİRNE 2021

Tezin Adı: Bir Ortodoks ve Rus Diplomatın Gözüyle Osmanlı ve İslamiyet: Konstantin Nikolayeviç Leontyev

Tezi Hazırlayan: Serdar GEZER

ÖZET

Rus düşünce tarihinin yalnız ve anlaşılmaz şahsiyetlerinden Konstantin Nikolayeviç Leontyev, birçok bağlamda araştırılmaya değer Rus düşünürlerinden birisidir. Gerek Rus düşünce tarihiyle ilgilenen kimselere gerekse Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılda kendisini içinde bulduğu konjonktüre ilişkin izlenimler edinmeye istekli kimselere zengin malumatlar tanıyan Konstantin Leontyev, ele aldığı kavramlar ve bu kavramlara karşı durduğu konum itibariyle de dikkat çekici bir isimdir. Bu çalışmada da birçok Osmanlı vilayetinde görevler icra eden Konstantin Leontyev'in gerek bu süreçte gerekse görevi sonrası kendisinde oluşan Osmanlı ve İslamiyet algıları saptanmaya çalışılıp, irdelenmiştir. Diğer bir yandan düşünürün Rus düşünce tarihindeki konumuna dair bir bakış ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rus Düşüncesi, Rusya, Osmanlı, İslamiyet

Name of Thesis: Ottomans and Islam from the perspective of an Orthodox and Russian Diplomat: Konstantin Nikolayeviç Leontyev

Prepared by: Serdar GEZER

ABSTRACT

Konstantin Nikolayeviç Leontyev one of the lonely and incomprehensible figures in the Russian thought, is one of the Russian thinker worth investigating in many context. Konstantin Leontyev, who provides rich information both to those who are interested in the History of Russian thought and to those who want to eager to get an impression about the conjuncture in which the Ottoman Empire found itself in the 19th century, is a remarkable name in terms of the concepts. In this paper, Ottoman and Islamic perceptions of Konstantin Leontyev, who performed duties in many Ottoman provinces, both in the process and after his duty were tried to be detected and examined. On the other hand, a presentation about the thinker's position in the history of Russian thought is presented.

Key words: Russian Thought, Russian, Ottoman, Islam

ÖNSÖZ

Doktor, yazar, diplomat ve bir düşünür olarak Konstantin Leontyev Rus düşünce tarihinin en ilgi çekici şahsiyetlerinden biri olarak anılmaktadır. Bu ilginin kendisinin ölümünden sonra arttığı görülmekle birlikte özellikle yirminci yüzyılın başlarında ve sonlarında Konstantin Leontyev'in Rus aydın kesimlerince ilgi odağı olduğu bir gerçektir. Türk aydın kesimlerine bakıldığında ise bu ilgiyi görememekteyiz. Oysaki gerek edebi gerek politik yazılarında Türk akademisinin ilgileneceği birçok husus yer almaktadır. Ancak özellikle yirmi birinci yüzyılda ülkemizde de Rus düşünüre ilginin kısıtlı da olsa arttığını belirtmek gerekmektedir. Bu çalışmanın da kısıtlı kalmış bu ilginin artmasına etki edecek bir çalışma olması en büyük dileğimizdir.

Bu çalışma sürecince desteğini esirgemeyen birçok isim zikredilebilir. Ancak ben denizi Rus düşünce alanında çalışmalara sevk eden değerli hocam Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV'E teşekkürü bir borç bilirim. Diğer bir yandan bölümümüzün değerli akademisyenlerinden Doç. Dr. Ahmet Emre DAĞTAŞOĞLU'NA ders döneminden başlamak suretiyle desteğini ve güvenini esirgemediği için teşekkür ederim. Son olarak Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü'nün saygıdeğer öğretim elemanlarından Can Tankut ESMEN, Emre ELMAS ve Asım KORKMAZ'A destekleyici sohbetlerinden ötürü şükranlarımı iletmek isterim. Ve son olarak sevgili arkadaşlarım ile çok değerli aileme bu süreç boyunca benden hiç esirgemedikleri güvenlerinden ötürü sonsuz teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM **4**

K. N. LEONTYEV'İN ENTELLEKTÜEL BİYOGRAFİSİ **4**

1.1. Hayatı **4**

1.2. Diplomatlık Kariyeri **10**

1.3. Eserleri **15**

1.4. Rus Düşüncesindeki Yeri **21**

II. BÖLÜM: **34**

K. N. LEONTYEV'İN İSLAMİYET ANLAYIŞI **34**

2.1. Bir Ortodoks Olarak K. N. Leontyev **34**

2.2. K. Leontyev'in Gözünden İslamiyet ve Müslümanlar **41**

III. BÖLÜM **47**

K. N. LEONTYEV'İN OSMANLI ALGISI **47**

3.1. K. N. Leontyev'in Devlet Anlayışı **47**

3.2. Otantik Doğu'nun Son Savunucusu: Osmanlı Devleti **54**

3.3. Doğu'nun Son İmparatorlukları: Rusya ve Osmanlı **67**

SONUÇ **72**

KAYNAKÇA **75**

GİRİŞ

Türk-Rus ilişkilerine bakıldığında oldukça köklü bir geçmişe doğru uzanmak gerekmektedir. Bu iki güç, tarih sayfalarında birçok farklı dönüşümlerle ve birçok farklı bağlamlarda kendilerine yer bulmuşlardır. Siyasi ilişkiler bir kenara dursun Türk-Rus ilişkilerinin muhtevasına bakıldığında iç içe girmiş birçok husus mevcuttur. Ancak ülkemiz akademisindeki eğilimin genel itibariyle siyasi ve askeri tarih çalışmalarına dayandığını belirtmek gerekmektedir. Bu durum elbette eleştirilecek bir husus değildir ancak siyasi ve askeri tarih alanları dışında da oldukça bakir alanların olduğu da apaçıktır. Bu alanlarından birisi de elbette Rus düşünce tarihi olarak belirmektedir. Bu çalışmaya bizleri sevk eden etkenlerden birisi de tam olarak bu hususdur. Elinizdeki bu çalışma Rus düşüncesine yönelik bir ilginin ürünüdür.

On dokuzuncu yüzyıl Rus düşünce tarihine bakıldığında oldukça sıkışmış cepheler ve bu cephelerin ardından yükselen kalıplaşmış söylemler karşımızda durmaktadır. Öyle ki bir yanda mevcut düzenin değiştirilmesine yönelik söylemler geliştiren Batıcılar konumlanırken diğer bir yandaysa mevcut düzeni muhafaza ve hatta güçlendirme eğilimine sahip muhafazakâr kesimler yer almaktadır. Başka bir deyişle, Rus düşünce serüveninin iki dinamik cephesini oluşturan Batıcılar ve Slavistler bahsi geçen yüzyılın ideolojik kampları olarak tarih sayfalarında yerlerini almışlardır. Elbette ilgili cepheler on dokuzuncu yüzyılın ürünleri değillerdir. Büyük Petro (I. Petr) saltanatının, söylem ve eylemlerini Rus düşün dünyasının başlangıç noktası olarak kabul etmek yanıltıcı olmayacaktır. Batı dayanaklı ‘modernleşme’ hareketleri ve bu hareketlere yönelik tutumlar, Petro döneminin ve ardından gelmiş olan Çarlık Rusya tarihinin fikrî bağlamda ilk tohumları olarak yer almıştır. Petro ile başlayan kültürel dönüşümle birlikte Rusya’nın belirli sorular ışığında düşünce tarihine ilişkin süreç vuku bulmuştur. Elbette bu sorular, kabaca özetlenecek olursa Rus kimdir ve kim olacaktır/olmalıdır soruları olarak yerini almıştır.

Tüm bu süreçlerin on dokuzuncu yüzyıla yansımaları iki ana ideolojik bloğu doğurmuştur. Elbette böylesi bir atmosfer Rus aydın kesiminde de derin ayrılıklara neden olmuştur. Rus düşünce ve kültür tarihinin sayfalarına bakıldığında bu derin ayrımların tezahürleri rahatlıkla saptanmaktadır. Bu zıtlıkları Konstantin Leontyev'in kendisinde dahi görmek mümkündür. Bu çalışmanın yapılmasındaki etkenlerden birisi de elbette Rus düşünürün birtakım özgün düşünceler geliştirmesi olmuştur. Bahsedilen özgünlüğü, Leontyev'in her iki ideolojik kampın aktörleri tarafından ağır eleştirilere maruz kalmasıyla ve düşünürün o dönem entelektüel çevrelerin hiçbirine dâhil olamamasıyla açıklayabiliriz.

Elinizdeki bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Konstantin Nikolayeviç Leontyev'in entelektüel biyografisini ele aldığımız ilk bölüm, düşünürün kısa bir özgeçmişiyle birlikte eserlerine dair de malumatlar içermektedir. Eserlerinin incelendiği kısımda düşünürün önemli teorilerini geliştirdiği eser olan Bizansçılık ve Slavyanlık isimli çalışmasının muhtevasına da değinilerek 'Bizansçılık' kavramına ve bu kavramın düşünürde ne denli anlamlar içerdiği aktarılmaya çalışılmıştır. Diğer bir yandan Leontyev'in Rus düşünce tarihindeki yeri ve önemine ilişkin bir perspektif geliştirmesi adına düşünürün konumu saptanmaya çalışılıp, kendisinin düşün dünyasını irdeleme uğraşısında bulunulmuştur. 'Rus Düşüncesindeki Yeri' isimli alt başlıkta düşünürün zihin dünyası irdelenmeye çalışılırken bir yandan da döneminin dinamiklerine değinilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, düşünürün Ortodoks yönünü ve bu yönünün yaşamına ve fikirlerine ne denli sirayet ettiğine dair bir genel izlence sunarak başlamaktadır. Bahsi geçen izlencenin ardından Leontyev'in İslam algısı saptanmaya çalışılmıştır. Ortodoks yönü kuvvetli bir kişiliği haiz olarak Leontyev'in İslam'a ve Müslüman halka karşı mesafesi elbette oluşturduğu yargılar üzerinden konumlanmıştır, ancak bu mesafenin ılımlı bir mesafe olması da düşünürdeki dikkat çekici durumlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Diğer bir yandan düşünürün bu ılımlı mesafesinin arkasında beliren politik nedenler de vurgulanmaya çalışılmıştır.

Tezin son bölümü Rus düşünürün devlet anlayışına dair bulgularla devam etmektedir. Geliştirdiği Bizansçılık kavramının etrafında devlet algısına dair önemli

çıktılar bulurken bir tarih felsefesi geliştiren Rus düşünürü başka bir pencereden izleme şansı buluyoruz. Düşünürün devlet, toplum ve birey kavramlarına bakışı ve genel olarak tarihe ilişkin yorumları bir başka çalışmanın muhtevasını oluşturacak nitelikte konular olarak yer almaktadır. Bu çalışmanın sınırlarını aşmamaya çalışarak bahsi geçen hususlar da irdelenmeye çalışılmıştır. Elbette belirtilmesi gerekir ki Leontyev'in devlet anlayışının içeriği kendisinin Osmanlı Devleti'ne nasıl bir mesafede olduğunu göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu mesafe, çağdaşlarının aksine bir yönde olup özgünlüğünü korurken diğer bir yandan da dönemin siyasi atmosferinin dışına çıkarak yorum geliştirdiği için diplomasi kariyerinin sona ermesinde etkili olmuştur. Bu hususun ilginç yanı, diplomat olarak Leontyev'in Rus dış politikasına yönelik öngörülerinin sonradan hakkının verilmek zorunda kalınmasıdır. Özellikle on yıl gibi bir süre zarfında birçok Osmanlı vilayetinde çeşitli görevler icra eden Leontyev, gerek İstanbul gerekse Balkanlarda dönemin politik ve kültürel atmosferini gözlemleri ışığında oldukça verimli çalışmalarla aktarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda dönemin Rus dış politikasının Balkanlarda yürütmek istediği çalışmaların Leontyev tarafından eleştirilmesi ve bir sonuca varamayacağından söz etmesi önem arz etmektedir. Diğer bir yandan Rus düşünürün kaleme aldığı edebi eserlerinde de özellikle Balkan haklarının yaşamlarına ilişkin birçok çalışma mevcuttur. Elbette bu çalışmada edebi eserlerinin tahlilleri yer almamaktadır, ancak altı çizilmesi gereken husus Leontyev'in Balkan halklarına yaklaşımıdır. Öyle ki Rus düşünür, halklar arasındaki etnik ve dini ayrımları vurgulayıcı bir şekilde değil de uzlaştırıcı bir yol izlemektedir. Bu çalışmada da görüleceği üzere hayatın şiirselliğinin çeşitlilik ve farklılıklarla sürdürüleceği görüşüne sahip bir düşünür olarak Leontyev, Osmanlı halklarının aralarındaki farklılıkları büyük bir memnuniyetle gözlemlemiştir. Belirtilmesi gerekir ki Rus yazarın edebi metinleri, dönemin Balkan halkları adına çalışma yapacak kimselerin başvurabileceği nitelikte ve zenginlikte kaynaklardır. Diğer bir yandan Leontyev'in edebi eserlerine yönelik çalışmalar hem Türk hem de Rus akademilerinde derinlemesine incelenmemiştir.

I. BÖLÜM

K. N. LEONTYEV'İN ENTELLEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

1.1. Hayatı

Konstantin Nikolayeviç Leontyev, 13 Ocak 1831'de, Kaluga vilayetine bağlı Mesçevskiy kasabasının Kudinova köyünde, orta sınıf soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Nikolay Boriseviç Leontyev, eski bir asker olup yaşadığı şiddet sorunlarından dolayı alaydan atılmıştır. Nikolay Boriseviç'in oğlu üzerinde pek fazla etkisi olmamış, eğitimiyle de ilgilenmemiştir. Nitekim K. Leontyev, henüz sekiz yaşındayken babasını kaybetmiştir. K. Leontyev, babası hakkında pek de olumlu düşüncelere sahip olmamış, hatıralarında babasından saygısızca bahsetmiştir.[1]

Annesi Feodosiya Petrovna Leontyeva, oğlu üzerinde en büyük etkiyi yaratan kişi olmuştur. Ünlü ve köklü bir Rus ailesi olan Karabanov soyundan gelen Feodosiya Petrovna Leontyev, oğlunun ilk eğitimini üstlenmiş ve üzerinde derin izler bırakmıştır.[2] Dinine bağlı bir Ortodoks ve geleneklerinden ödün vermeyen bir aristokrat kadın izlenimi veren annesinin, oğlu üzerindeki etkisi, K. Leontyev'in, dini ve estetik tutumunu ortaya çıkarmıştır.[3] K. Leontyev'in bu tutumunu, daha sonra göreceğimiz üzere, edebi, siyasi ve felsefi çalışmalarında hissetmek mümkün olmuştur.

Annesinden aldığı ilk eğitiminin ardından K. Leontyev, 1841 yılında Smolensk gimnazyumunda iki yıl öğrenim görmüş ve ardından 1843'de

---

[1] Nikolay Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, Paris, 1926, s. 11.
[2] S. V. Hatuntsev, *Konstantin Leontyev: intellektualnaya biografiya*, Peterburg, 2007, s. 52.
[3] Vasiliy Vasilyeviç Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, Moskova, 2001, s. 418.

soylu çocukları için ayrılmış olan Dvoryanskiy Polk adlı alayda askeri eğitim almaya başlamıştır. Sağlık sorunları nedeniyle devam edemediği askeri eğitiminin ardından öğrenimine Kaluga'da devam eden K. Leontyev, 1849 yılında Moskova Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde beş yıl sürecek eğitimine başlamıştır.[4] Tıp fakültesini annesinin tavsiyesi üzerine tercih eden K. Leontyev, kendisini doktorluk mesleğine yakın hissetmemiştir. Üniversite yıllarında felsefeye de ilgi duyan K. Leontyev, metafizik felsefeye kendisini uzak görmüştür. Aldığı eğitimin doğası ve kendisinin keskin ve de radikal bir düşünce yapısına sahip olması o dönem Rusya'da revaçta olan Alman metafiziğine karşı duyarsız kalmasına neden olmuştur. Kendisi doğal ve sanatsal bir kişiliğe haiz olup o dönem çevresine ve de aldığı tıp eğitimine karşı yabancılaşmıştır. Diğer yandan, Moskova'da yaşadığı maddi ve sağlık sorunları da onu mutsuz kılmış ve nihayet kendisinin üniversiteden uzaklaşmasına neden olmuştur.[5]

K. Leontyev, tıp öğreniminin devam ettiği yıllarda kendisini edebiyata daha yakın görmüş, ilk çalışmasını da yine öğrencilik yıllarında ortaya koymuştur. 1851 yılında tamamlayacağı ve kendi yaşamı ve duygularının bir yansıması olarak görülen *Aşk Evliliği* adlı komedi türündeki ilk eserinin kopyalarını dönemin ünlü edebiyat simalarından İvan Sergeyeviç Turgenyev'e takdim etmiştir. Rus yazar Turgenyev, K. Leontyev'i cesareti ve çalışması için tebrik etmiş, kendisini Lev Tolstoy ile beraber geleceğin yazarları arasında görmüştür.[6] Fakat K. Leontyev'in ilk çalışması dönemin sansür kurulundan onay alamamış ve yayımlanmamıştır. Bu olumsuz gelişme K. Leontyev'in edebiyata olan ilgisini etkilememiş, çalışmalarına devam etmiştir. Ancak, 1853 yılında Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında vuku bulan Kırım Savaşı (1853-1856), K. Leontyev'in bir tıp fakültesi öğrencisi olarak gönüllü doktorluk yapmak üzere Kırım'a gitmesine neden olmuştur. Öğrenciliğinin beşincisi senesinde,

---

[4] George İvask, *Konstantin Leontyev: jizni i tvorçestvo,* 1974, s. 49.
[5] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli,* s. 19.
[6] Pınar Üre, *Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891), Bizansçılık ve Şark Meselesi*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 18.

1854'de, Kırım'da birçok farklı askeri merkezde tabur doktoru olarak görev almıştır.

Kırım'da geçirdiği iki sene K. Leontyev üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır ve burada kendisini daha sağlıklı ve daha dinç hissettiğini aktarmıştır. Kırım'ın yarı vahşi ve pitoresk atmosferi onu etkilemiş ve kendi deyimiyle bir dizi edebi başarısızlığın ardından dahi inancını kaybetmemesini sağlamıştır. K. Leontyev, Kırım'daki geniş tepeleri, fakir Tatar evlerini, Rum ve Ermeni kızlarını özlemle anmış, Kaluga ve Moskova'dan sonra böylesi egzotik bir yerden oldukça hoşlanmıştır.[7] Kırım'da geçirdiği sürenin K. Leontyev üzerindeki bir diğer etkisi de özel yaşamıyla ilgili olmuştur. Burada bir Rum kızıyla yaşadığı gönül ilişkileri daha sonra evliliğe doğru bir adım olacaktır. Nitekim 1861 yılında tüccar bir Rum ailesinin kızı olan Elizabeth Pavlovna Politova ile evlenmiştir.[8]

Görevi kapsamında Yenikale, Kerç, Kefe ve Akmescit gibi yerleşim yerlerinde bulunan K. Leontyev, savaşın bitimiyle Moskova'ya dönmüştür. Bir süre Moskova'da yaşadıktan sonra 1858'de Nijniy Novgorod'a yerleşen K. Leontyev, burada aristokrat bir ailede özel doktorluk görevinde bulunmuştur. İlk ciddi roman çalışmalarını da Novgorod'da tasarlayan K. Leontyev, burada iki yıl süren görevinin ardından doktorluk mesleğini terk ederek başkentin entelektüel çevresinde yer edinme umuduyla Petersburg'a taşınmıştır, fakat umduğu ilgiyi bulamamıştır.[9] Edebi çevrede tutunamayan K. Leontyev, yaşadığı maddi sorunların da etkisiyle başka bir yol seçmek zorunda kalmış ve diplomasi yaşamına adım atmıştır.

K. Leontyev'in diplomatlık kariyeri, Balkanlarda görev alan bir Rus konsolosun Balkanlar hakkında anlattığı hikayelerin kendisini etkilemesiyle başlamıştır. K. Leontyev, kardeşi aracılığıyla Asya Departmanı direktörüyle tanışma fırsatı yakalayarak konsolosluk sınavına girmiştir. 11 Şubat 1863

[7] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 28.

[8] İvask, *Konstantin leontyev: jizni i tvorçestvo*, s. 74.

[9] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 34.

yılında konsolosluk sınavını başarıyla sonuçlandıran K. Leontyev, Rusya İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'nde kalem memuru olarak göreve başlamıştır.[10] Rus arşivlerindeki dokuz aylık çalışmasının ardından, hikayelerini duyduğu Balkan topraklarında on yıl sürecek olan diplomasi kariyeri, K. Leontyev'in entelektüel bağlamda en ciddi eserlerini verdiği dönem olmuştur.

George İvask, K. Leontyev hakkında yazdığı eserinde, K. Leontyev'in tarzını Rusya'da değil, Türkiye'de bulduğunu aktarmıştır.[11] Rus filozof Nikolay Berdyayev ise, *"Konstantin Leontyev'in konsolosluk yaşamı, onun aradığı ve Rusya'da bulamadığı güzelliğin, mutluluğun arayışıdır. O, Rusya'nın içine gün geçtikçe işleyen Burjuva Avrupa uygarlığından Doğu'ya kaçmıştır. Bu kaçış, İngilizlerin İtalya'ya, Fransızların vahşi halklara ve Uzak Doğu'ya kaçışları gibidir."* yorumunda bulunmuştur.[12] Özellikle Berdyayev'in yorumunun, Leontyev'in kişiliği hakkında ciddi ipuçları taşıdığı apaçıktır.

K. Leontyev, dokuz aylık staj döneminin ardından, 25 Ekim 1863'te Girit adasındaki Kandiya Konsolosluğu'na katip ve tercüman olarak atanmıştır. Girit'te geçirdiği altı ay kendisini fazlasıyla etkilemiştir. Bu etkiyi, Girit üzerine yazmış olduğu edebi eserlerinde yansıtan K. Leontyev, bölge halklarının yaşamlarından kesitler sunan birçok hikaye kaleme almıştır.[13] Ancak K. Leontyev'in çok etkilendiği Girit'teki görevi kısa sürmüştür. Girit'te bulunduğu dönemde K. Leontyev, Fransız konsolosu Derche ile yaşadığı bir tartışma sonrasında Rusya Büyükelçiliği tarafından İstanbul'a çağrılmıştır. Fransız konsolos, siyasi bir tartışma esnasında Rusya'ya hakaret etmiş bunun üzerine K. Leontyev kırbaçla kendisine karşılık vermiştir.[14] Yaşanan bu olayın ardından bir süre İstanbul'da

[10] İvask, *Konstantin leontyev: jizni i tvorçestvo*, s. 99.
[11] İvask, *Konstantin leontyev: jizni i tvorçestvo*, s. 100.
[12] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 43.
[13] İvask, *Konstantin Leontyev: jizni i tvorçestvo*, s. 101.
[14] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar*, *Notlar*, *Raporlar*, Çev: Mais Alizade, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

bulunan K. Leontyev, Edirne'ye atanarak, burada iki yılı aşkın bir süre görevde bulunmuştur.

Edirne'nin sahip olduğu Osmanlı mimarisi ve şehrin kozmopolit yapısı K. Leontyev'in şehri sevmesine neden olmuştur. Yerel festivallere katılmış, güreş müsabakalarına yakın ilgi göstermiştir. Ancak, konsoloslukta bulunduğu mevki ve buna bağlı olarak düşük bir maaş elde etmesi kendisini rahatsız etmiştir. K. Leontyev'i rahatsız eden bir başka nedense şehirdeki yüksek tabakanın kendisi olmuştur.[15] Diğer yandan Edirne'de bulunduğu süre boyunca K. Leontyev, farklı halkları yakından tanıma şansı bulmuş, Yunanca öğrenmiş ve diplomatik kariyerinde olgunluk kazanmıştır. Daha yüksek bir maaş umuduyla görev yerinin değiştirilmesini talep eden K. Leontyev, 1867-1868 yıllarında Tulça'da konsolos yardımcılığı görevinde bulunmuştur.[16]

Rus konsolos, 1869-1871 yılları arasında Yanya şehrinde görevini sürdürmüştür. Yanya'daki iklimin sağlığına kötü geldiğini düşünen K. Leontyev, Selanik'e geçerek burada bir süre bulunmuştur. Selanik'te bulunduğu sıralarda da sağlık problemlerinden kaçamamış ve yakalandığı ağır hastalığın yanı sıra psikolojik sorunlar da yaşamıştır.[17] "Kriz dönemi" diye adlandırılan bu dönemde eşinin sağlık problemlerinin artması, 1871 yılında annesini kaybetmesi ve bir iç hesaplaşma denilebilecek dini buhranların yaşanması gibi hadiseler K. Leontyev'in psikolojik rahatsızlığını tetikleyen nedenler olmuştur. Hastalığı sırasında, yarı bilinçli bir şekilde kendisine hediye edilmiş olan Meryem Ana ikonasından yardım dileyen ve iyileşmesi durumunda rahip olacağı vaadinde bulunan K. Leontyev, durumunda iyileşme görür görmez Athos'a hareket etmiştir. Yeminini yerine getirmek için bir süre Athos'ta bulunmuştur fakat rahip unvanını almayı başaramamıştır. K. Leontyev, Athos'ta bulunduğu sıralarda görevinden istifa edeceğine yönelik bir dilekçe yazmıştır. 1 Ocak 1873

[15] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli,* s. 48, 49.
[16] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar*, *Notlar*, *Raporlar*, s. 16.
[17] Pınar Üre, *Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891), Bizansçılık ve Şark Meselesi*, s. 24.

yılında görevinden tamamen ayrılan Rus diplomat, kendisine ayrılan yıllık emekli ücretiyle İstanbul Heybeliada'da bir süre daha yaşamını sürdürmüştür.[18]

K. Leontyev, İstanbul'da bulunduğu dönemde, Mihail Katkov'un *Russkiy Vestnik* (Rus Habercisi) isimli dergisinde muhabir olarak çalışmıştır. K. Leontyev, yine bu dönemde fikri çalışmalarına önem vermiş, birçok fikri ve edebi çalışmasını kaleme almıştır. Bu dönemde kaleme aldığı ve daha sonra yayımlanacak olan en önemli eserleri arasında *Panslavizm i Greki* (Panslavizm ve Yunanlılar), *Panslavizm na Afone* (Athos'ta Panslavizm) ve *Vizantizm i Slavyanstvo*'dur. (Bizansçılık ve Slavlık)

K. Leontyev, İstanbul ve şehirdeki yaşam hakkındaki yorumlarını şöyle dile getirmiştir:

"*Bu elçilikteki (Konstantinopol'deki) hayatın kendisini, yarattığı meşgaleleri seviyorum, buradaki tüm uğraşılar bana yakın ve bu toplulukta memnun olmadan, münasebetsiz ve şükran duymadan hatırlayacağım insan sayısı az. Şehrin kendisini, adaları, Yunanları, Türkleri oradaki herkesi seviyorum ve emin olun ki, ebediyen oraya yerleşmek için kaynak bulamadığım düşüncesinden dolayı her gün ıstırap çekiyorum. Ne Moskova, ne Petersburg, ne Kudinovo, ne herhangi bir yerdeki en yüksek gelirli görev, hatta en iyi manastır bile beni Konstantinopolis gibi memnun edemez.*"[19]

On yıllık diplomatik kariyerinin ardından 1874 yılında İstanbul'dan ayrılan ve Rusya'ya dönen K. Leontyev, önce Moskova sonra da Kudinovo'da bulunmuştur. K. Leontyev'i bundan sonraki yaşamı kendisi için daha zor ve sıkıcı geçmekle beraber Doğu'daki yaşamını arayacağı günler onu bekleyecektir.[20] 1879 yılında *Varşavskiy Dnevnik* (Varşova Günlüğü) gazetesinde çalışmak için Varşova'ya hareket etmiştir. Burada bir yıl kadar çalışmış ve ardından 1880'de Moskova'ya dönmüştür. K.

[18] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar,* s. 22.
[19] İlsever Rami, *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*, Çeviribilim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 151.
[20] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 77.

Leontyev, Moskova Sansür Komitesi'nde çalışmaya başlamış, buradaki görevini altı yıl sürdürmüştür. K. Leontyev, Sansür Komitesi'ndeki işinden aldığı bir kararla istifa edip Kaluga'daki Optina Pustın Manastırı yakınlarına yerleşmiştir. Yaşamının son yıllarında dine tekrar sarılan K. Leontyev, 1891 yılında keşiş yemini ederek Kliment adını almıştır. Yaşamının son yıllarını bir keşiş olarak geçiren Konstantin Nikolayeviç Leontyev, 12 Kasım 1891'de Troitskie Sergiyeva manastırında hayatını kaybetmiştir.[21]

1.2. Diplomatlık Kariyeri

K. Leontyev'in diplomasi kariyeri, görev aldığı Balkanlar bölgesinin siyasi ve sosyokültürel anlamda hareketli bir dönemine tekabül etmiştir. Fransız Devrimi'nin ardından yüksek sesle duyulan ulusçuluk, milliyetçilik ve eşitlik gibi kavramlar kozmopolit bir yapıya sahip olan Balkanlara ulaşmıştır. Nitekim K. Leontyev'in görev aldığı 1863-1873 döneminde Makedonya Krizi devam etmektedir ve ayrıca Bulgar halkı, Sultan Abdülaziz'in 1870'de ilan ettiği fermanla kurulan Bulgar Eksarhlığı ile bağımsız bir kiliseye sahip olmuşlardır.[22] Bu dönemde Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu arttırma politikası ve bu politikaya yönelik girişimler de göz önüne alındığında, K. Leontyev'in diplomatik görevini daha yakından incelememiz gerekmektedir. Diğer yandan Osmanlı'da yapılan reformlarla ilgili yazdığı raporlar ve edebi eserlerinde de gerek Hıristiyan gerek Müslüman halkın reformlara bakışını yansıtması bakımından K. Leontyev'in çalışmaları dikkat çekmektedir.

---

[21] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 419.

[22] Bulgar Eksarhlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, 2018, s. 350-361.

K. Leontyev, konsolosluk yaşamında, kurduğu yakın ilişkiler sayesinde başarılı bir kariyere sahip olmuştur. İlk görevlerinin ardından aldığı terfilerle mesleğinde hızlı bir yükselme yaşayan K. Leontyev, diplomatik meselelerde olgunluk kazanmıştır. Nitekim Girit ve Edirne'de katip ve tercüman olarak görev alan Rus diplomat, Tulça'da konsolos yardımcılığı, Yanya ve Selanik'te ise konsolos olarak icraatta bulunmuştur. Türkçe çevirisi de yayımlanan *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar (1865-1872*) adlı eserde K. Leontyev'in yazışmalarının belirli bir kısmı yayımlanmıştır. Esere bakıldığında, K. Leontyev'in din ve kilise işlerine önem verdiğini, Katolik misyonerlerin (Uniatların) bölgedeki aktif çalışmalarına dair raporlar tuttuğunu, Tanzimat'ın ilanıyla bölgedeki Hıristiyan ve Müslüman halkın şikayetlerini dile getirdiğini ve de milliyetçi yaklaşımların bölge halklarını nasıl bir çatışmaya götürdüğünü görmek mümkün olmuştur. Ayrıca halkın gündelik sorunlarıyla ilgili malumatlar da içeren yazışmalar o dönem Edirne vilayetinde yaşanan sel baskını gibi doğal afetler karşısında Osmanlı halkının yaşadığı zorlukları da içermektedir. Diğer yandan K. Leontyev'in ilgilendiği diğer meseleler arasında Bulgar meseleleri, Polonya muhacirleri, Çerkezler, Eski Ayinciler gibi konular yer almıştır.[23]

K. Leontyev'in Osmanlı'da yürürlüğe giren reformlarla ilgili yazdığı raporlar ve dönemin yöneticileriyle ilgili aktardığı malumatlar oldukça önemli yer tutmuştur. Yanya vilayetine konsolos olarak atandıktan sonra bölge halkı ve de vilayetin durumuyla ilgili zengin raporlar tutmuş olan K. Leontyev, olumlu olumsuz birçok rapor kaydetmiştir. Ayrıca o dönem için Osmanlı yönetici kadrosuna dair yorumlar ve Osmanlı yargı sistemine dair eleştiriler getirmiştir:

"*Son dönemde Türkiye'de yönetim iyileşmiştir veya yöneticiler daha iyi olmuştur desek daha doğru olurdu. Hepsi yetenekli ve kendilerini geliştiren valilerdir ve hatta tenha bölgelerdeki kaymakamlar ve mutasarrıflar bile çok*

[23] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar*, s. 17.

nizamlı, intizamlıdırlar. Başlıca sorun yönetimde değil yargıdadır. Bilindiği üzere, bu mahkemelerde iki çeşit sorun vardır; umumi yalan, siyasi yalan; yani şeriat mahkemelerinde insanların gayrimüslim yasalarıyla yargılanması ve kişisel yalan; yani rüşvet ve aldatmaca. Gerçeği söylersek dolandırıcılık onlarda akıllı ve hünerli olmak anlamına geliyor. İdeal haysiyet denilen şeyden onlarda eser yoktur."[24]

Diğer yandan belirtildiği üzere K. Leontyev'in Balkanlarda görev alması bölgedeki değişimlerin, siyasi çatışmaların ve tüm bunların bölge halkları üzerindeki yansımalarını gözlemlemesi, kendisinin siyasi fikirlerinin şekillenmesi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Avrupa kaynaklı liberal-eşitlikçi seslerin tüm dünyayı saracağı görüşünde olan K. Leontyev, Balkanlardaki milliyetçi ayaklanmaları da aynı kaygılarla takip etmiştir. Bu dönemde Balkan halklarının Avrupalılaşma isteklerine ağır eleştiriler getirmiş ve özellikle Yunanlıları ve Bulgarları sert bir şekilde eleştirmiş Yunanların, bağımsızlık sonrası özgünlüklerini yitirdiğini savunmuştur.

Dünya Devriminin Bir Aracı Olarak Ulusal Politika isimli makalesinde milliyetçiliğe dair getirdiği eleştiriler ışığında Yunan bağımsızlığını ele alan K. Leontyev, Yunanlıların ilerici demokratik Avrupa'yı taklit etmekten başka bir şey bulamadıklarının altını çizmiştir. Rus düşünür, Sultan'a karşı Balkanlardaki milliyetçi ayaklanmaları her ne kadar Sırpların daha önce icra ettiğini paylaşa da kendisine göre etkisiz bir hareketten ileri gidememiştir.[25] Bu anlamda ulusal karakterde ilk ayaklanmanın Yunanlılar tarafından harekete geçirildiğini ifade eden K. Leontyev Yunanların, ayaklanmanın başında emel ettikleri noktadan çok uzakta kaldıklarını aktarmıştır. Kendisine göre Türklerin çekilmesiyle Yunanlılar eşitlikçilikten başka bir şey bulamamış gündelik yaşamda da geleneksel yaşam formlarından uzaklaşmışlardır. K. Leontyev'e göre henüz

[24] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar*, s. 21.

[25] Leontyev, *Sobraniye soçinenii Konstantina Leontyeva*, Cilt: 6, Moskova, 1912, s. 151. (Bundan sonra S.S.K.L.)

Osmanlı egemenliği altında olan bölgelerde halk geleneksel yaşamlarını sürdürürken Atina Batı'nın kıskacında kalmıştır.[26] Diğer yandan K. Leontyev, Bulgarları da aynı bakış açısıyla eleştirmiş, bu eleştirilerin nedenini, Bulgarların, Avrupa merkezli liberal eşitlikçi söylemlere açık olmuş olmalarına bağlamıştır. Bir başka ifadeyle K. Leontyev, orta sınıf liberalliğine geçiş belirtilerini erken dönemde gösteren Bulgarlara karşı sert cephe almıştır.[27] Rus düşünürün politik milliyetçi ayaklanmalara karşı bakış açısını şu sözleriyle saptamak mümkündür: "*Modern politik milliyetçiliğin hareketi, kozmopolit demokratikleşmenin sadece yöntemlerinde değiştirilmiş bir yayılmadan başka bir şey değildir.*"[28]

On dokuzuncu yüzyılda dünyadaki hızlı dönüşümlere tanık olmuş olan K. Leontyev, erken yaşlarda demiryollarını sevmemiş, Avrupa tipi elbiseleri ise tek renk ve çirkin bularak beğenmemiştir. K. Leontyev'e göre insanlar, içinde pek çok çeşitliliği barındıran doğayı örnek almalıdırlar. Ona göre, güzellik kendisini, çirkin olandan kesin farklılığıyla, özgü nitelikleriyle ve tekilliğiyle ortaya koyabilir. Bunun için güzellik farklılaşmaya ve nihayet eşitsizliğe dayanır. K. Leontyev'in liberal-eşitlikçi seslere açtığı savaşın nedeni de, liberal bireyciliğin toplumsal farklılıklar karşısında büyük bir tehlike olarak belirmiş olmasıdır.[29] Yaşanan teknolojik gelişmeler ve siyasi dönüşümler de K. Leontyev'e göre tehlike arz etmiştir. İnsanın, doğanın efendisi olması düşüncesi K. Leontyev için güzelliklerin ortadan kalktığı bir dünyayı işaret etmiştir. Bu nedenlerden dolayıdır ki orta sınıf değerlerinin yükselişi, toplumsal farklılıkların ve kültürel çeşitliliklerin varlığı için endişe verici olmuştur. K. Leontyev, liberallerin eşitlikçi söylemlerine karşı çıkmış, tek tipliliği yaratacağı düşüncesiyle, tehlikeli bulmuştur. K. Leontyev, güçlü bir monarşinin var olduğu, dinin baskın olduğu ve toplumsal farklılıkların yer aldığı bir dünya düşlemiştir.

---

[26] Leontyev, *SSKL*, s. 152, 153.

[27] Andrzej Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi*, Çev: Alaaddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 453.

[28] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 150.

[29] Andrzej Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi*, s. 450.

Nitekim tarihi gelişmeler -siyasi dönüşümler ve teknolojik ilerleme- K. Leontyev'in düşün dünyasının aksine seyreden bir çizgide ilerlemiştir. Konsolosluk görevini icra ettiği yüzyılda gerek Rusya'da gerek Balkanlarda milliyetçilik yükselişe geçmiş, Balkan toprakları birçok kez siyasi krizler doğurmuştur. Rus konsolos, milliyetçiliğin yükselişini çok uluslu imparatorluklara karşı bir tehdit olarak görmüştür. Rus diplomatın milliyetçiliğe getirdiği eleştiriler de dikkate değerdir. K. Leontyev milliyetçiliğin yükselişini, orta sınıf tekdüzeliğinin yükselişiyle bir tutmuştur. Milliyetçilik ve demokrasinin ilerlemesini, geleneksel kültürel değerlerin yok olmasına yol açacağı düşüncesine sahip olan Rus diplomat bu gelişmenin nihayetini "kültürel tek tipleşme" olarak yorumlamıştır.[30]

K. Leontyev, Rusya'nın ise Avrupa karşısında direnebilecek bir yapıya sahip olduğunu düşünmüş ve Avrupa karşısında alternatif bir kültürel yapı inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Teorisini, *Bizansçılık ve Slavlık* adlı çalışmasında açıklayacak olan K. Leontyev'in liberal-eşitlikçi seslere karşı bir diğer çözümüyse, "Osmanlı hakimiyetinin" bölgede devam etmesinin desteklenmesi yönünde olmuştur. Bu konuya çalışmanın son bölümünde detaylıca yer verilecektir ancak K. Leontyev'in, Güney Slavlarının özgünlüklerini koruyabilmesinin nedenini, Osmanlı hakimiyetinin bu halkları Avrupa'dan gelen liberal-eşitlikçi etkilere karşı korumuş olmasına bağladığının belirtilmesi gerekmektedir.[31]

Rus diplomatın, dönemin Çarlık Rusya'sının dış politika ilkelerine ters düşmesinin nedenini bu görüşlerine bağlayabiliriz. Balkanlardaki ulusal hareketlere sempati duymayan K. Leontyev, Bulgarların özerk bir kiliseye sahip olmasını da eleştirmiştir. Bu konuda Fener Rum Patrikhanesine destek verilmesi gerektiğini aktaran Rus diplomat, dönemin Rus dış politikasının dışında kalmıştır. Nitekim 1873'de konsolosluktan ayrılan K. Leontyev'in en az sağlık sorunları kadar siyasi tutumu da kendisini istifaya zorlamıştır.

---

[30] Pınar Üre, *Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891), Bizansçılık ve Şark Meselesi*, s. 87.
[31] Andrzej Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi*, s. 453.

Ancak K. Leontyev'in, Balkan-Slav politikaları konusundaki görüşlerine her ne kadar kulak asılmamışsa da ilerleyen süreçte Balkanlar meselesinde çıkmaza giren Rus politikalarının ardından Leontyev'in Balkan-Slav meselelerinde bir otorite olduğu konuşulmaya başlanmıştır.

1.3. Eserleri

Leontyev'in Düzyazıları adlı makalesinde K. Leontyev'in eserlerini ve edebi kişiliğini incelemiş olan E. V. Hripunova, yazarın edebi kariyerini üç ayrı döneme ayırmıştır. Birinci dönemi Rus Dönemi (1854-1867), ikinci dönemi Doğu Dönemi (1867-1871) ve üçüncü dönemiyse Kriz Sonrası (1871-1891) dönem olarak belirlemiştir.[32] Rus Dönemi'nde yazar üslubunu, karakterlerini yaratma evresindeyken, Doğu Dönemi kendisini bulduğu dönem olmuştur. Kriz sonrası dönemdeyse K. Leontyev, son dönem makale ve eleştiri yazılarını kaleme almıştır. Nikolay Berdyayev ise yazarın ilk dönem romanlarını en iyi eserleri olmadığını belirtmiştir. İlk eserlerinde yeteneğine uygun harika yerlerin olduğunu ancak bütünsel olarak dengesiz bir çizgide bulunduğunu ileri sürmüştür. Ancak özgün ve yeni bir yazar olduğunu belirten N. Berdyayev K. Leontyev'in zamanının popülist ve sosyal eğilimlerine yenik düşmediğinin altını çizmiştir.[33]

Bu çalışmanın kapsamı bağlamında Doğu Dönemi olarak belirlenen süreçte kaleme aldığı eserlerin inceleneceğini belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim K. Leontyev'in edebi ve siyasi tavrını ortaya koyduğu en önemli çalışmaları bu dönemin ürünleridir. Rus konsolos, Doğu'nun çok renkliliğini gözlem ve teşhislerine dayanarak hikaye ve romanlarında işlemiş, farklı kültürlere ve dinlere mensup halkların bir arada yaşayışlarını edebi çerçevede ele almıştır. Girit'te kaldığı altı ay, kendisinin, Balkan halklarına yakından ilgi duyması için yeterli olmuştur. Girit, K. Leontyev'i

[32] İlsever Rami, *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*, s. 148-149.
[33] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 22.

etkileyen şehirlerden biri olmuştur. Ünlü araştırmacı G. İvask, K. Leontyev biyografisini ele aldığı eserinde "*Leontyev'in ilk aşkı Kırım, daha bariz ve uzun olan ikincisi ise Girit'tir*" sözlerini dile getirmiştir.[34]

Nitekim K. Leontyev'in bundan sonra ki edebi çalışmalarında Balkan halklarını ve de Doğu temasını işlediği görülecektir. *Girit'ten Yazılar, Hamid ve Manoli, Pembe*[35] ve *Hrizo* adlı eserleri K. Leontyev'in bu döneminin verimli çalışmaları olarak yerini almıştır. Nikolay Berdyayev, K. Leontyev'in yaşamındaki Doğu unsurunun önemine şöyle dikkat çekmiştir:

"*Eğer Konstantin Leontyev diplomat olarak Balkanlar'da görev yapmasaydı, sanatsal hayatı farklı olurdu. Tüm düşünceleri ve tüm sanatı Doğu tasavvurlarıyla dopdoludur. Düşüncelerini neredeyse hepsi sadece Doğu temasından yola çıkarak geliştirir. Yazar eserlerinde Doğu teması üzerinden evrensel öneme sahip düşüncelerini ortaya koyar. Onun için Doğu tasavvuru güzellik ve yaşam mutluluğuna eşdeğerdir.*"[36]

K. Leontyev, konsolosluk yaşamını birçok farklı etnik kimlik ve dini barındıran vilayetlerde sürdürmüştür. Bölge halklarını yakından tanıma ve de inceleme şansı bulan K. Leontyev bölgedeki heterojen toplum yapısını edebi eserlerinde kendine özgü üslubuyla okuyucularına yansıtmıştır. Yazar, anı türüne yakın bir tarzda yazdığı hikaye ve romanlarında iki veya üç karakteri ön plana çıkararak bir kurgu inşa ederken diğer yandan yan karakterlere yüklediği rollerle okuyucularına bölgedeki farklı halkların yaşamlarından kesitler sunmuştur. K. Leontyev, farklı yıllarda kaleme aldığı birçok edebi çalışmasını 1876 yılında *Türkiye'deki Hıristiyanların Yaşamından*[37] adlı eserde bir araya getirerek yayımlamıştır.

Türkiye'deki Hıristiyanların Yaşamından adlı çalışmada Balkan halklarından (Rumlar, Türkler, Ruslar, Arnavutlar, Bulgarlar, Çekler,

[34] İvask, *Konstantin Leontyev: jizni i tvorçestvo,* s. 101.

[35] Eserle ilgili çalışma için bkz: Muvaffak Duranlı, "Rus Yazar K. N. Leontyev'in Eserlerinde Balkanlar ve "Pembe" Adlı Hikayesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, C. 2, s. 477, 490.

[36] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 54-55.

[37] Leontyev, *İz jizni hristian v turtsi: povesti i rasskazy,* Moskova, 1876.

Çingeneler) portreler sunan K. Leontyev, halkların iç dünyalarını, günlük yaşamlarını ve farklılıklarını yansıttığı birçok hikaye ve romanı bir araya getirmiştir. Üç cilt halinde yayımlanan eserin birinci cildini *Girit Yazıları, Hrizo, Pembe ve Aspaziya Lampridi* isimli çalışmalar oluşturmaktadır. İkinci cildi *Hamit ve Manoli, Kaptan İlia, Odissey Polihroniades* ve *Palikarya Kostaki* ve son cildi ise *Odissey Polihroniades* isimli çalışmanın son bölümü içermiştir. Diğer bir adıyla 'Doğu Hikayeleri' diye adlandırılan bu çalışmalar Rus kültür dünyasında takdir toplamıştır. İvan Turgenyev, K. Leontyev'e yazdığı mektubunda şu görüşlerini dile getirmiştir: "*Doğu'daki konumunuzu ve bize yâd olan hayat tarzıyla yakın tanışlığınızı kullanarak parlak yeteneğinizi söz sanatımızda onurlu yer alacak olan bilimsel, etnografik ve tarihi eserler yaratmaya yöneltmemeniz beni üzüyor.*"[38] Dönemin Panslavist görüşlerinin ünlü temsilcisi İvan Aksakov ise, Doğu halklarını görmek için oralara gitmenin gerek olmadığı, K. Leontyev'in eserlerinin okunmasının yeterli olduğu yorumunda bulunmuştur.[39]

Diplomatik yaşamı, K. Leontyev'in yalnızca edebi yazılarını zenginleştirmemiştir. Kariyeri boyunca edindiği tecrübeler kendisinin siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde de önemli bir yer tutmuştur. Yazarın, siyasi ve felsefi çalışmaları 1868 senesinde Tulça'da konsolos yardımcılığı görevinde bulunduğu dönemde kaleme aldığı *Halkçılık ve Okuryazarlık*[40] adlı makaleyle başlamıştır. Dönemin İstanbul Rus büyük elçisi İgnatyev'in onayıyla yayımlanan bu makale, K. Leontyev'in erken dönem düşüncelerini yansıtması bakımından da önemlidir. Yazarın, siyasi düşüncelerinin olgunlaştığı dönem ise İstanbul'da yaşadığı döneme tekabül etmiştir. Her ne kadar bu eserlerin taslaklarını Athos'ta geçirdiği dönemde kaleme alsa da çalışmaların İstanbul'da sona erdiği anlaşılmaktadır. En önemli eseri olarak kabul edilen *Bizansçılık ve Slavlık*[41] adlı çalışmasının yanı sıra *Panslavizm*

[38] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar,* s. 10.
[39] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar,* s. 10.
[40] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, Moskova, 1885, Cilt: 2.
[41] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, Moskova, 1885, Cilt: 1.

ve Yunanlılar[42] ve *Athos'ta Panslavizm*[43] gibi çalışmalar da yine bu dönemde kaleme alınmıştır.

Edebi eserleri bir araya getirildiği gibi yazarın fikri çalışmaları da bir külliyatta toplanmıştır. 1885 yılında *Doğu, Rusya ve Slavizm* adlı külliyatta birçok makale ve eleştiri yazısı iki cilt halinde yayımlanmıştır. K. Leontyev'in kaleme aldığı tüm çalışmalarıysa ancak ölümünden sonra bir araya getirilmiştir. Bu çalışmalar arasında edebi ve siyasi çalışmaların yanı sıra yazdığı mektuplar da yer almıştır. 1912 yılında, dokuz ciltlik bir külliyatta tüm bu çalışmaları yayımlanmıştır. K. Leontyev'in Rusya'da geniş çevrelerce tanınmasında eserlerinin toplanmasının büyük bir etkisi olmuştur. Nitekim özellikle 2000'li yıllardan sonra Rusya akademisinde K. Leontyev üzerine yapılan çalışmalar artış göstermiş olsa da Türkiye'de kendisi hakkında yapılan araştırmalar kısıtlı boyutta kalmıştır.

K. Leontyev'in, düşüncelerini açıkladığı ve tarihi kuram teorisini ortaya koyduğu en önemli çalışması, *Bizansçılık ve Slavlık* isimli eseri olmuştur. Bizansçılık düşüncesinin kendisi için ne ifade etiğini ve Rusya için önemini açıkladığı bu eserde ayrıca o dönemin en etkili düşünce akımı olan Panslavizm akımının ne için Rusya'ya bir fayda getirmeyeceğine dair fikirlerini kaleme almıştır. K. Leontyev bu eserinde Doğu Sorunu karşısında düşüncelerini açıkladığı gibi Rusya'nın ne yapması gerektiğine dair fikirlerini de açıklamıştır. Diğer yandan Rus düşünür bu yapıtında, toplumların ve devlet organizmalarının evrimi üzerine "üçlü aşama" teorisini geliştirdiği özgün yaklaşımını da ortaya koymuştur. Buna göre K. Leontyev bu aşamaları, "İlkel Basitlik", "Karmaşık Gelişim veya Karmaşığın Çiçeklenmesi" ve "İkinci Basitleşme Süreci" olarak belirlemiştir.[44]

K. Leontyev çalışmasında, üçlü gelişim aşamalarının, yalnızca biyoloji alanda değil mimari biçimlerinin, sanat biçimlerinin, felsefi ve

[42] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, Moskova, 1885, Cilt: 1
[43] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, Moskova, 1885, Cilt: 1
[44] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, s. 143.

edebi biçimlerinin evriminde de üç aşamadan geçtiğini öne sürmüştür. Üçlü aşamanın, uzayda ve zamanda var olan her şeye özgü olduğunu aktarmıştır. Farklı alanlarda öne sürdüğü örneklerle teorisini güçlendirme yoluna koyulmuştur. Örneğin, sanat tarihinde taş yapıların, Etrüsk koni mezarlarının veya Rus kulübelerinin ilkel basitlik dönemine ait olduğunu; Efes Diana Tapınağı, Milano Katedrali ve Roma yapılarının karmaşık gelişim dönemini işaret eden harika yapılar olduğunu aktarırken, modern yapıların ve faydacı yapılar dediği okulların, kışlaların, istasyonların son aşamada yani ikinci bir basitleşme aşamasında olduğunu aktarmıştır. Felsefenin tarihi evrimine de değinen K. Leontyev, birinci aşamayı basit halk bilgeliği dönemi, ikinci aşamayı Sokrates ve Platon'dan başlayarak Pisagor, Spinoza, Descartes, Kant ve Hegel'e dek uzanan dönem, son aşamayı ise ateizm ve materyalizmin hakim olduğu dönem olarak belirlemiştir.[45]

Rus düşünür bu üçlü aşamanın devlet organizmalarında ve dünyadaki tüm kültürlerde de aynı şekilde hareket ettiğini öne sürmüştür.[46] İlk aşamaya "ilkel basitlik" adını veren K. Leontyev, bu süreçte toplumların ve devletlerin tek düze olduklarını aktarmıştır. İkinci aşama, bütünün ve parçaların bireyselleştiği ve aynı zamanda "biçimce sağlanan despotça bir birliğin" güçlü bir şekilde birbirlerine bağlandıkları ve de artan bağlılıkların sonucunda "karmaşıklığın çiçeklenmesi" durumunun gerçekleştiği aşamadır. Bu aşamada, olabilecek en büyük farklılaşma gerçekleşir.[47] İkinci aşamada, toplum ve kültürler ulaşacakları en yüksek seviyeye ulaşacaklar, bundan sonraki görevleri ise meydana gelen kültürü korumaları olacaktır. Üçüncü ve son aşama, ikinci bir yalınlaşma sürecidir. Bu aşamada, birimi oluşturan parçalar aynı düzeye indirilip birbirleriyle kaynaşırlar. Böylelikle yeni bir tek renkli yalınlık ortaya çıkar. Son süreç yani "bir düzeye getirip

[45] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo,* s. 141, 142.
[46] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo,* s. 143.
[47] Andrzej Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi,* s. 451.

eşitleştirici karışma ve yalınlık" süreci olarak görülen bu aşama, organizmaların ölümünü işaret etmiştir.[48]

Görüldüğü üzere K. Leontyev'in tarihsel gelişim teorisi, basitlikten özgünlüğe ve nihayet karmaşıklığa doğru aşamalı bir dönüşüm halinde oluşmuştur. Kültürel gelişime yönelik en büyük tehlikeyi liberal-eşitlikçi düşüncelerin oluşturduğunu öne süren K. Leontyev, toplumlardaki sınıfları ve eşitsizlikleri birer çeşitlilik, renklilik olarak görerek bu farklılıkların, gelişmiş bir kültür inşa etmenin ön ayağı olduğu görüşünü öne sürmüştür.[49] Rus düşünür eserinde, "liberal-eşitlikçi süreç, gelişim aşamasının antitezidir" tezini öne sürmüştür.[50] Buna göre K. Leontyev, Batı Avrupa'dan yayılan liberal-eşitlikçi söylemler nedeniyle Avrupa'nın bir çöküş içerisinde yani "ikinci basitleştirme süreci" aşamasında bulunduğunu aktarmıştır. Kendisine göre Avrupa, kültürel gelişmişlik düzeyine Rönesans ve 18. yüzyıl arasında ulaşmıştır. Bu duruma göre ikinci aşamayı tamamlayan Avrupa uygarlığı, üçüncü aşamada çöküşe geçmiştir.[51] Üçüncü aşamayı başlatan ve Avrupa medeniyetinin ölümünü hızlandıran süreç, İngiltere kaynaklı liberal-ateist yönelimler ve nihayet Fransa kaynaklı 1789 İhtilal'i ile süregelmiştir. K. Leontyev'in kaygılarının odağında ise üçüncü aşamanın Doğu dünyasına sirayet etme tehlikesi vardır. Doğu'nun çok uluslu devlet organizmaları olan ve buna istinaden içerisinde çok renkliliği barındıran Rusya ve Osmanlı Devletleri bu tehlikeyle baş başa kalmıştır.

K. Leontyev, devlet ve kültür organizmalarının ikinci aşamalarının görüldüğü dönemleri işaret ederek bu dönemlerin monarşik bir yönetim biçiminde var olduğunu belirtmiştir. Bireylerin cumhuriyette yaşamalarının monarşiden daha iyi olduğunu gösteren hiçbir istatistik verinin olmadığını öne süren Rus düşünür, tarihte olagelmiş imparatorluk veya devletlerin en iyi çağlarının monarşik bir düzende kurulduğunu aktarmıştır. K. Leontyev'e

---

[48] Andrzej Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi*, s. 451.
[49] Pınar Üre, *Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891), Bizansçılık ve Şark Meselesi*, s. 34.
[50] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, s. 144.
[51] Andrzej Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi*, s. 451.

göre Antik Mısır, Persler ve Romalılar ikinci aşamalarını böylesi bir düzende yaşamışlardır.[52] K. Leontyev ülkesi Rusya için de teorisinin izinde tezlerini öne sürmüştür. Rusya tarihine bakışında Rus düşünürün, I. Petro ve II. Elizabeth dönemlerini oldukça olumlu karşılamıştır. Petro döneminde farklılıkların belirginleştiğini ve bu sayede karmaşık çiçeklenme aşamasının oluştuğunu belirten K. Leontyev, Elizabeth döneminin de soylulara verilen ayrıcalıklar sayesinde eşitsizliğin güçlendiği, aristokratik niteliklerin arttığı dönem olarak tarihte yer aldığını düşünmüştür.[53]

1.4. Rus Düşüncesindeki Yeri

Konstantin Leontyev'in Rus düşün tarihindeki konumunu saptamak veyahut kendisinin düşünce haritasını çıkarmak bu çalışmanın en meşakkatli noktasını oluşturacaktır. Bu savın birçok nedeni olmakla birlikte belirtilmesi gereken öncelikli husus kendisinin hâlâ tartışmaya açık bir karakter olması hasebiyle Rus düşünce tarihinde yerini aldığı gerçeği olmuştur. Gerek çağdaşları tarafından gerekse ölümünün ardından kendisine ilginin arttığı bir dönemde dahi düşünürün sosyal ve siyasi doktrinleri çetrefilli bir biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Elbette kendisi hakkında çok değerli çalışmaların ortaya çıktığını belirtmek gerekmektedir. Fakat tüm bu çalışmalar birçok düşünürün makus talihine benzer bir şekilde ancak ölümünün ardından düşünce tarihinde yerini alabilmiştir. Bunun birçok nedeni olmakla beraber, yaşadığı dönemin normlarına aykırı birçok görüşe sahip olması nedeniyle çağdaşlarınca kendisine ilginin çok kısıtlı kalması en önemli etkendir. Ancak özellikle ömrünün son on yılında K. Leontyev'in etrafında kümelenen birtakım öğrenci ve kimselerin sayısının arttığını ve onun siyasi teorisinin tartışıldığının, Rus kimliği konusundaki yaklaşımının benimsendiğinin ve daha önce de belirtildiği üzere Rus dış politikası hakkındaki öngörülerinin kabul edilmeye başlandığının belirtilmesi

[52] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, s. 146.
[53] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, s. 96.

gerekmektedir. Kendisine duyulan ilginin ve kendisi hakkında yazılmış birçok etkili çalışmanın, düşünürün ölümünün ardından gerçekleştiğini bir kez daha belirtmek gerekmektedir.

K. Leontyev'in bu denli geç keşfedilmesinin veya ele aldığı çalışmaların sonradan önem kazanmasının ana nedenleri olarak neleri sıralayabilir, bu hususu nasıl açıklığa kavuşturabiliriz? Elbette daha önce de belirtildiği üzere bu husus yalnızca tek bir bakış açısıyla açıklığa kavuşturulamaz. Nikolay Berdyayev, Rus düşünürü ele aldığı makalesinin ilk sözlerine, K. Leontyev'in derinlemesine tartışmalı ve çok karmaşık bir karakter olduğunun altını çizerek başlamakta ve bizlere hak verircesine bir noktaya parmak basmaktadır. N. Berdyayev, düşünürün söylemlerinin basit ve ilk anlamıyla anlaşılmaması gerektiğini savunurken de yine aynı noktada durmaktadır.[54] Gerçekten de K. Leontyev ele aldığı eserlerinde fikirlerini oldukça derinlemesine işlemiş ve üslubu gereğince oldukça keskin ve kendine özgü bir duruşla çalışmalarını yayımlamıştır.

Bu keskinlik ve özgünlüğü dolayısıyla yaşadığı dönemin entelektüel çevrelerince bir yer edinememiş olması birçok kesim tarafından kabul edilen bir durumdur. Ancak altı çizilmesi gereken bir husus var ki K. Leontyev'in herhangi bir kampta yer edinme çabasına giriştiği de söylenemez. Bu bağlamda düşünürün, muhafazakar hatta gerici bir yaftaya layık görülmesi onu tanımlarken en basit yollardan biri olarak görülmektedir. Öyle ki derin bir önsezi ve muhakeme vasıflarını taşıyan K. Leontyev'i özgün kılan da tam olarak bu hususlardır. Leontyev hakkında yapılan birçok araştırmada kendisinin muhafazakar kampa sıkıştırıldığı görülmektedir. Ancak Rus düşünürü doğru tahlil edebilmenin yegane yolunun kendisini herhangi bir kalıba sokmamak olduğu ileri sürülebilir Öyle ki bu çalışmada da değinileceği üzere Leontyev, Rus muhafazakarları tarafından da ağır eleştirilere maruz kalmış, Slavist ve Batı kesimlerin temsilcileriyse onu kendilerine yakın bir isim olarak görmemişlerdir.

---

[54] Berdyayev, *Filosofiya tvorçestva, kulturı i ıskucctvo,* Tom: 2, Moskova, 1994, s. 247.

Rus düşünür hakkında tüm bu tartışmalar, gerek yaşadığı dönemde gerekse ölümünün ardından gelen dönemde süregelmiştir. Öyle ki kimi kesimler onu sıradan bir gerici ilan etmekte acele ederken kimi kesimlerce de o bir peygamber, bir kahin olarak ilan edilmiştir. Meydana gelen bu derin ayrılmanın nedenleri elbette hala tartışılmaktadır ancak K. Leontyev, ne bir gerici ne bir peygamber ne de bir kahindi. O, ancak döneminin ideolojik normlarından sıyrılarak özgün yorumlar getirmiş bir düşünür, hararetli ruhu ve kalemi ile yaşanan tüm sosyal ve politik gelişmeler karşısında kaygılarını saklamakta çekinmeyen bir yazardı. Diğer bir yandan ele aldığı konular, on dokuzuncu yüzyılın en çetrefilli hususları olup, yalnızca Rus Çarlığını yakından ilgilendiren meselelerde duraksamamış; bu önemli ve birçok açıdan geçiş yüzyılının mahiyetine ilişkin evrensel hususlardaki tartışmalarda da yerini almıştır.

K. Leontyev'in, "Rusya'nın kimliği" konusunda dile getirdiği yorumlar, kendisini birçok Rus tarihçi ve entelektüel kesimden ayıran en önemli faktörlerden biri olmuştur. Rus düşünce tarihinde kimi kesimlerce bir peygamber olarak ilan edilmesindeki yegane husus da gerek Rusya gerekse Avrupa kıtası için öne sürdüğü tarihsel öngörüleri olmuştur. Şimdilik bu öngörüleri bir kenara bırakacak olursak Rus düşünürün, sıklıkla altını çizdiği birkaç nokta var ki kendisini yalnızca Rus düşünce tarihi ekseninde ele almamızı zorlaştıracaktır. Öyle ki on dokuzuncu yüzyılın sosyo-politik birçok gelişmesi etrafında meydana çıkan türlü kavramlar kendisini yakından alakadar etmiştir. Bu bağlamda, dile getirdiği kültürel tek tipleşme, milliyetçilik ve bunların doğuracağı sorunlar, ilerleme kavramı ve bu kavramın insan, toplum ve doğa gibi hususlardaki etkileri elbette hala tartışılmakta olan evrensel meseleler veya bir başka ifadeyle kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıdan, Rus düşünürün kaleme aldığı "Demiryolları, Buhar ve Genel Olarak Hızlı Yaşamın Tehlikeleri Hakkında" isimli makalesinde, demiryollarının yaygınlaşması sonucunda duyduğu endişeye bağlı olarak karşısında durduğu ilerleme kavramına getirdiği yorumlar dikkate değerdir.

Rus düşünür, *"İnsanlar, değişimlerin karanlık taraflarını göremiyorlar!"* diye yazarken hızlı iletişim araçlarının öngörülebilir tehlikelerinin insanlık tarafından yakın bir gelecekte hissedileceğinin altını çizmektedir.[55] Adı geçen makalede teknolojik gelişmelerin, hızlı ulaşım araçlarının yürürlüğe girmesi neticesinde ekolojik dengeye vereceği zarar karşısında kaygılarını dile getiren düşünür bu bağlamda erken modernite eleştirisiyle karşımıza çıkmaktadır. Yaşam araçlarına duyulan ihtiyaçların iktisadi manada kâr arayışına neden olduğu ve bu arayışların gerek ekolojik gerekse kültürel normları yıkacağı öngörüsünde bulunan K. Leontyev bu bağlamda ilerleme kavramı karşısındaki tutumunu farklı perspektiflerle dile getirmiştir.

Tüm bu değerlendirmelerin ardından düşünürün ilerleme karşıtı bir gerici olduğu sonucuna ulaşmak daha önce de belirtildiği üzere en kısa yoldan bir saptama yöntemi olarak karşımızda durmaktadır. Elbette dönemin birçok Rus aydını tarafından da böylesi yaklaşımlarla eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak belirtilmesi gereken bir husus var ki Leontyev yalnızca Batıcılar tarafından değil Slavistler ve muhafazakar taraflarınca da eleştiriliyordu. Diğer bir yandan ünlü eserinde Andrey Walıckı de Rus düşünürü, gerici muhafazakarlar başlığı altında incelemeye koyulmuştur. Elbette genel bir çerçeveye sıkıştırılacak olunursa K. Leontyev'i muhafazakar kampta görmek ve onu gerici olarak nitelemek şaşırtıcı bir yaklaşım veya eleştirilmesi gereken bir tutummuş gibi değerlendirmek doğru olmayacaktır. Ancak Rus düşünürün "gericiliğinin" alt metninin iyi okunması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Tüm yaşamı boyunca pitoresk doğa, hayatın şiirselliği gibi kavramları düşüncesinin merkezine alan düşünürün ilerleme karşıtlığını ele alırken birkaç hususun değerlendirilmesi gerekmektedir. Elbette bunun için de düşünürün, içinde doğduğu sosyo-kültürel atmosferi ve de kendisinin nasıl bir kişiliği haiz olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir.

[55] Leontyev, *SSKL*, C. 2, s. 134.

Aristokratik hislerle çevrelenmiş olan K. Leontyev, aile yapısı ve Rus çarlığının yönetim aygıtlarının da etkisiyle bu hisleri ömrünün sonuna dek barındırmıştır. Diğer bir yandan kendisi hakkında en çok atıf yapılmış olan estetik yönü hem yaşama bakışını hem de felsefi, sosyolojik ve tarihsel alt yapısını ve çalışmalarını şekillendiren en önemli faktör olmuştur. K. Leontyev'in henüz çocuk yaşta olgunlaşan aristokrasi hissi –ailesi aristokrat bir aileydi- ve estetik tutumu edebi, siyasi ve dini çalışmalarını etkileyen en önemli unsur olmuştur. Kendisi hakkında yapılan araştırmalarda, dini tutumunun estetik yönünü etkilediğine dair yorumlar yapılsa da estetik tutumunun yalnızca dini yönünü değil tüm yaşam görüşünü etkilediği bir gerçektir. Nikolay Berdyayev, Rusya'nın ilk estetikçisi olduğu için K. Leontyev'in yalnız kaldığını ve tanınmadığını aktarırken tam olarak bunun altını çizmektedir.[56] Frank da kendisi hakkında yazdığı makalede K. Leontyev'in tutkulu ve organik estetiğinden söz ederek tüm eleştirmenlerin Leontyev'in estetik yönü konusunda hemfikir olduklarının altını çizmiştir.[57]

Elbette tüm bu çıkarımlarda haklılık payının olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Rus düşünürün estetik ile ilişkisi önemli bir konu olmakla birlikte bu husus maalesef bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak kendisinin analizine kalkışmak isteyen her araştırmacının bu yönünü göz ardı edemeyeceği de açıktır. Rus düşünür, arkadaşı Rozanov'a yazdığı bir mektubunda estetik bakış açısını ve bunun mahiyetini ortaya dökmektedir. K. Leontyev, "*Estetiği, her yaştan ve tüm yöreler için geçerli olduğundan, tarih ve yaşam için en iyi ölçü olarak değerlendiriyorum.*" sözleriyle estetikle ilgili tutumunu açıkça gözler önüne sermektedir.[58] Ancak yine de bu söylemler kendisinin estetik bakış açısının özünü ve içeriğini sunmamaktadır.

Kendisi için estetiğin veya yaşamın şiirselliğinin açık bir yorumu olmasa da satır aralarında ve bakış açılarında buna ilişkin yorumlar

---

[56] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 6.
[57] S. L. Frank, *Pro et contra*, s. 237.
[58] Leontyev, *İzbrannıye pisma 1854-1891*, Petersburg, 1993, s. 580.

saptanabilir. Her fırsatta eşitliğin, tekdüze bir refah anlayışının yaşamın şiirini öldüreceği düşüncesini dile getiren düşünür için estetik, çeşitlilik ve eşitsizlik ilkeleriyle özdeş bir konumda belirmektedir. Tekdüze bir kültür anlayışı, eşitlikten doğan evrensel bir refah, K. Leontyev için kabul edilebilir ilkeler değillerdir. Bu bağlamda N. Berdyayev'in şu önemli tespitinin altının çizilmesi gerekmektedir: "*Gericiliği, kültür sevgisinden kaynaklanıyor. Bu, onun yeterince dikkate alınmadığı dünya görüşünün özelliğidir. Onun gericiliği bir yaşam sevgisi ile ilişkilidir, hayata karşı bir isteksizlikle değil*."[59] Bu yorumla birlikte K. Leontyev'in sözü edilen gerici sıfatıyla estetik bakış açısı arasında yakın bir ilişkinin var olduğu gerçeğinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda, on dokuzuncu yüzyılın en fazla tekrarlanan kavramları olan eşitlik, özgürlük gibi kavramlar karşısında Rus düşünürün nasıl bir tavır sergilediği de gün yüzüne çıkmaktadır. Kendisini çağdaşlarından ayıran veya bir başka deyişle kendisini özgün kılan temel hususun, düşünürün estetik merkezli dünya görüşü olduğunun vurgulanması lazımdır. K. Leontyev için barışçıl bir uyum, şiddetli bir mücadeleyi barındıran çeşitlilikten çok daha az anlam arz etmiştir. V. Zenkovski bu hususta, doğal ve estetik bakış açılarının K. Leontyev için aynı olduklarını, tarihin, tarihi formülasyonu olarak yerini aldığının altını çizmektedir. Nitekim Rus düşünüre göre doğadaki uyum mücadeleye dayanan, estetik manada ahenk, merkezkaç kuvvetlerini askıya alan bir 'biçim despotizması' olarak yerini almıştır.[60] Bir başka deyişle K. Leontyev'e göre çeşitlilik ahlakı doğururken evrensel eşitlik ve eşit refah anlayışı ahlakı öldürmektedir.[61]

Bu bağlamda K. Leontyev'in özel bir ahlak anlayışını ortaya koyduğu belirtilmelidir. Rus düşünce tarihini kaleme alan tüm Rus aydınları bu konuda birleşirken, K. Leontyev'in 'Rus Nietzsche'si' olarak ilan edilmesi de bu ortaya koyduğu özel ahlak yasasıdır diyebiliriz. Onun için ahlak, estetiğin gerektirdiği çeşitlilik ve kontrasttan doğarken bu tutumu

[59] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 70.
[60] Zenkovski, a.g.e., s. 432.
[61] Zenkovski, a.g.e., s. 432.

onun tüm çalışmalarının da ana noktası olarak belirmiştir. N. Berdyayev, Rus düşünürün tüm yaşamının ana fikrinin eşitsizlik, çeşitlilik gerekliliği olduğunun altını çizerken, bu fikrin onun estetik, biyolojik, sosyolojik ve dinsel bir bağlamı olduğunun altını çizmektedir.[62] Tüm bu yorumların ardından Rus düşünürün, ısrarla vurguladığı ilkelerinin alt metinlerinde ne gibi nedenlerin var olduğunu saptamak için, kendisinin eğitim anlayışı, hayata bakışındaki sanatçı yönü ve de yaşadığı yüzyılın gelişmeleri ve bunların sonuçlarına dair getirdiği yorumların saptanması elzemdir.

Bilindiği üzere milliyetçilik, liberal ekonomik ve sosyal gelişmeler tüm on dokuzuncu yüzyılı saran ve çokuluslu yapılara sahip olan imparatorlukları tehdit eden nosyonlardı. Bu nosyonlar evrensel refah, eşitlik, ulusçuluk gibi monarşi ve sınıfsal statükoya önem veren bir düşünür için kabul edilebilir nosyonlar değillerdi. K. Leontyev için estetik değerlendirmeler, doğanın kendisinde olduğu gibi çatışmayı, çok sesliliği gerektirmekte ve tüm bu değerlendirmeler onun sosyo-politik görüşlerinin de bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Rus düşünürün, Avrupa eksenli ilerleme karşıtlığının ana sebebini de bu tezahür çerçevesinde değerlendirmek lazımdır. Avrupa merkezli eşitlikçi ilerleme süreci, kültürel farklılaşmanın ve yaşamın kontrastlığına bir engel olarak belirmektedir. Rus düşünürün sosyo-politik ve sosyo-kültürel anlayışının tezatı olarak beliren bu sürece yaklaşımını, kendisinin estetik dünya görüşüyle açıklamak dışında bir yaklaşım oldukça eksik kalacaktır. K. Leontyev, Avrupa'da ve Balkanlarda nükseden orta sınıflaşmayı da bu bağlamda ele alırken, Avrupa'nın içinde bulunduğu durumu da kendi teorisinde ele aldığı biçimde belirtilecek olursa bir ikincil basitleşme ve nihayetinde dağılmaya yüz tutmuş bir organizma olarak ilan etmiştir.

S. L. Frank, Rus düşünürün bu yönünü değerlendirirken dikkat çekici bir yorum getirir. Buna göre, eski yaşamı düşleyen romantiklerden kendisini kesin bir ayrımla ayırırken bir yandan da onun estetik tutumunun

[62] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 57.

derinlerine inmeye kalkışmaktadır. Bu bağlamda, Rus düşünürün estetiğini acımasızlıkla, karamsar bir kötülükle ve şiddete karşı neredeyse sapkın bir sevgiyle birleşmesini yalnızca K. Leontyev'e özgü kılmaktadır. Bu tutumun dini ve ahlaki bağnazlıkla örtüşmediğini ancak Rus düşünüre özgü 'estetik bir bağnazlıkla' açıklanabileceği savını ortaya atmaktadır.[63] K. Leontyev'in bu kendine has "bağnazlığı", onu Rusya'nın entelektüel mecrasında yalnız kılarken ele aldığı tüm konulara bu tutumu çevresinde şekillenen perspektifle yaklaşması kendisini aykırı ve gizemli kılmıştır. Bu bağlamda Rus düşünür, daha önce Berdyayev'in belirttiği üzere yalnızca ülkesinin ilk 'estetikçisi' olarak ayrılmamış, sosyo-politik teorilerinde de uzun bir süre yalnız kalmış, anlaşılamamış ve kendisine Rus entelektüel ve diplomasi camiasında etkin bir konum bulamamıştır.

Elbette K. Leontyev nihai olarak doktor, yazar, diplomat, filozof, edebiyat eleştirmeni, gazeteci ve hayatının sonunda bir keşiş olarak Rus düşünce tarihinde yerini almıştır. K. Leontyev hakkında yazılmış birçok farklı biyografik eserin ortak kanısı, düşünürün yaşadığı dönemde anlaşılmamış bir kişilik olduğu, ölümünden sonraysa kısıtlı bir çevre tarafından takip edildiğine yönelik olmuştur. Vasiliy Vasilyeviç Zenkovski, bu konuya ilişkin, K. Leontyev'in hayatının başarısızlıklarla dolu olduğu, kendine özgü fikirlerinin ve dünya görüşünün kendisinin aydın çevreden uzaklaşmasına neden olduğu yorumunda bulunmuştur.[64] Nikolay Berdyayev de K. Leontyev'in cesur ve radikal düşünceleri nedeniyle gerek Slav siyasetinde gerekse entelektüel çevrede önemli bir konum edinemediği düşüncesindedir.[65]

Bu yaklaşımlar kısmen doğrudur ancak bilindiği üzere fikirler veyahut başka bir yaklaşım sergileyecek olursak her metin, üzerine konuşuldukça farklı anlamları doğurmaktadır. Nitekim Rus düşünürü de böylesi bir değerlendirmeye almak gerekmektedir. Leontyev'in kaleme

[63] S. L. Frank, *Pro et contra*, s. 237.
[64] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 419.
[65] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 66.

aldığı çalışmalar ve bu çalışmalar neticesinde durduğu konum on dokuzuncu yüzyıl Rus düşünce cemiyetinde adeta bir küfür olarak algılanmıştır. Peki, düşünüre karşı böylesi bir yargının nedenleri ne olabilir? Bu sualin yanıtı için on dokuzuncu yüzyıl Rusya'sına ışık tutmak gerekmektedir. On dokuzuncu yüzyıl Rus düşüncesinde, Batıcılar ve Slavcılar olarak adlandırılan iki ana görüş hakim olmuştur. Batıcılar, mevcut düzenin değiştirilmesine yönelik tezlerini öne sürerlerken Slavcılar, otokratik ve monarşik düzenin korunmasını savunan görüşe sahip olmuşlardır.

Konstantin Leontyev, bazı kesimlerce eski bir Slavcı veya hayal kırıklığına uğramış eski bir Slavcı olarak anımsanmıştır.[66] Oysaki özellikle İstanbul'da kaleme aldığı eserleriyle K. Leontyev, Panslavizm karşıtı görüşlerini dile getirmiştir. K. Leontyev'in 1868 yılında yazdığı "Okuryazarlık ve Halkçılık" isimli makalesi Slavcı görüşlere yakın düşüncelere zaman zaman yer verse de *Bizansçılık ve Slavlık* isimli çalışmasında Panslavizm'i tamamen reddeden ve bunun Rusya için artık tehlike arz ettiğini belirten görüşlerini yayımlamıştır. Nitekim bu görüşleri, dönemin Slavcıları tarafından şiddetle karşılanmış olsa da Berdyayev kendisini Slavistlerden daha bağımsız düşünen biri olarak görmüştür. Diğer bir yandan N. Berdyayev, K. Leontyev hakkında şu haklı tespitte bulunmuştur: "*İçgüdüsel sempati ve inançlarında aşırı bir Slavsever iken Batılılarımızın, liberallerimizin ve demokratlarımızın çoğundan daha Panslavizm karşıtıdır.*"[67]

K. Leontyev, Panslavizm taraftarlarını liberal eşitlikçi düşüncelere yakınlığı nedeniyle eleştirmiş ve Panslavizm düşüncesinin Rusya'ya zarar vereceği tezini öne sürmüştür. Bu düşüncelerinin arkasında birçok neden yatmakla beraber K. Leontyev'i Panslavistlerden ve kendisini bir dereceye kadar etkilemiş olan Nikolay Danilevski'den ayıran en önemli unsur K. Leontyev'in Slavların bağımsızlığı fikrine ve Slavların özgün bir kültür inşa edeceklerine inanmaması olmuştur. Nitekim N. Danilevski, uygarlıkları ve

[66] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 420.
[67] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 66.

kültürleri, doğup gelişen ve ölen metabolizmalara benzetmiş ve *Rossiya i Evropa* (Rusya ve Avrupa) isimli ünlü çalışmasında ölmekte olan Avrupa medeniyetinin yerini alacak bir medeniyetin inşasına girişmiştir. Rusya'yı başka bir deyişle Slavları bu yeni medeniyetin kurucusu olarak görmek isteyen Danilevski bir nevi bu eseriyle Panslavizmin 'bilimsel' manifestosunu yayımlamıştır.[68]

K. Leontyev, N. Danilevski'nin çalışmasından etkilenmiş, bunu kendisi de kabul etmiştir. İsmi geçen iki düşünürün aynı paydada buluştuğu noktalara bakıldığında ikisinin de Avrupa'nın geçmiş dönemlerine bir sempati ile yaklaştığı görülmektedir. Diğer bir yandan K. Leontyev ve N. Danilevski, Batı'dan gelen liberal-eşitlikçi seslere açık olmakla beraber henüz Rusya'nın Avrupai bir dönüşümün içine tamamen girmediği konusunda hemfikir olmuşlardır. Ancak burada K. Leontyev'i etkilenmiş olduğu isimden ayıran önemli bir husus, Leontyev'in Rusya'nın tarihi arka planına bakışıdır. Nitekim K. Leontyev, N. Danilevski gibi Rusya'nın özgün kültürel kodlara sahip olduğu düşüncesinde olmamıştır. Kendisine göre, Rusya saf bir Slav ülkesi değildir ve mahiyetinde Asyalı kodlar taşımaktadır.[69] Diğer bir yandan Leontyev'in Slav, Slavcılık kavramına çağdaşlarının aksine derin anlamlar yüklemediği görülmektedir. Ünlü eserinde, Slavların saf olmamasına rağmen kan bağı ve ortak dil kümesinde buluştuklarını ve Slavizm fikrinin tarihte bir önem arz etmediğini aktarmıştır.[70]

K. Leontyev'in bu düşünceleri, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde "Avrasyacılar" olarak adlandırılacak kesim tarafından benimsenmiştir. K. Leontyev'in Rusya'yı saf bir Slav ülkesi olarak görmemesi Avrasyacılarla benzerlik taşımakla birlikte K. Leontyev ile Avrasyacılar arasında önemli farklılıklar da söz konusu olmuştur. K. Leontyev, Avrasyacılardan farklı olarak yukarıda da bahsedildiği üzere Batı kültürüne bütünüyle karşı

[68] N. Danilevski, *Rossiya i evropa,* Moskova, 2011.
[69] Andrzej Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi*, s. 452.
[70] Leontyev, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, s. 124.

çıkmayıp Avrupa'nın eski aristokratik değerlerini olumlamış, yalnızca Fransız Devrimi kaynaklı Batı burjuvazisi ve demokrasi anlayışının karşısında olmuştur.[71] Diğer bir yandan K. Leontyev'in Avrasyacı fikirlere ön ayak olan düşünceleri belirli bir program dahilinde gelişmemiştir. Rus düşünürün, Avrasyacılık düşüncesindeki konumunu ve önemini geniş kapsamlı ele alan bir çalışmanın olmadığının da belirtilmesi gerekmektedir. K. Leontyev'in özellikle 1870'li yıllarda kaleme aldığı yazılarındaki yaklaşımlarının Avrasyacı düşünce bloğunda yer alan kimselere ilham verdiği aşikardır.[72] Bu yazılarında K. Leontyev, gerek Rusya'nın tarihsel varoluşundaki kodlara ilişkin yaklaşımı gerekse Doğu Sorunu karşısında takındığı tutum hasebiyle dikkat çekmiştir.

K. Leontyev'in teorisinde inşa edilmek istenen 'Doğu Birliği' fikri, yirminci yüzyıl Rus düşünürleri tarafından dikkate alınmış, bu fikrin ayakları yere basan bir ideolojiye dönüşümü adına gayret gösterilmiştir. Peki Leontyev'in hangi söylemleri Avrasyacı bir grubun şekillenmesinde etken olmuştur? Öncellikli hususun Leontyev'in Batıya karşı bir 'alternatif kültürel dünya fikri' üzerine yoğunlaşması olduğu apaçıktır. Öyle ki daha önce de bahsedildiği üzere Avrupa medeniyetinin 'hastalıklı' hali ve de ölümle baş başa kalması Rus düşünürün Batı karşısında vücut bulmasını istediği bir siyasi birlik ve buna bağlı olarak bir medeniyet tasavvur ettiği gerçeği yatmaktadır. Düşünüre göre Rusya'nın başını çekeceği bu birlik İstanbul-Kiev merkezli olup bu birliğin içerisinde de tüm Doğu Ortodoksları, Türk Sünni Müslümanları ve İran Şii Müslümanları yer alacaktı. Bu olası birliğin üyelerinden yola çıkılarak görüleceği üzere Leontyev, oldukça geniş siyasi ve kültürel bir birlik emeliyle hareket etmiştir. Osmanlı topraklarında geçirdiği on yıllık bir sürenin ardından Leontyev, Doğuya Batı karşısında yeni bir misyon yüklemek istemiştir. Bu yüklenilmek istenen misyonun nedenleri elbette Rus düşünürün sübjektif

[71] M. Bürkan Serbest, "Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neoavrasyacılığa", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 3, 2017, s. 295.

[72] Nikolay Trubetskoy 20. yüzyıl başlarında yayımladığı *Avrupa ve Beşeriyet* adlı eseriyle Avrasyacılık ekolünün kurucusu olarak anılmaktadır. Eser Türkçeye çevrilmiştir: Nikolay Trubetskoy, *Avrupa ve Beşeriyet*, Çev: Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

tutumlarıyla açıklanabilir ancak belirtilmesi gereken hususun bu birliğin nihai amacının siyasi bir birlik ve kültürel yeni bir dünya yaratmak olduğunun altı çizilmelidir.

Elbette tüm bu fikirler Leontyev'in yaşamının sonuna doğru iddialı bir sesten daha kısık bir sese dönüşmüştür. Yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler düşünürün olası bir Doğu Birliği fikrini zayıflatmıştır. Zayıflayan bu fikirler yirminci yüzyılın başlarında tekrar gür bir sesle dillendirilecektir. Avrasyacı olarak nitelendirilen grup üyeleri, özellikle Çarlık Rusya'sının yıkımının ardından Leontyev'in bu temelsiz teorilerine sarılarak onlara akademik bir hüviyet kazandırma uğraşında olmuşlardır. Rusya'nın, yalnızca Batı'nın bir parçası olmadığı fikri ve daha da önemlisi Slav ve Asyalı olduğuna dair bir okuma Leontyev'in, Avrasyacı fikirlere ön ayak ettiği keskin yorumlardır. On dokuzuncu yüzyıl Rus düşünce tarihinde Rusya'nın tarihsel arka planını Leontyev kadar cesur dillendiren bir başka ismin olmadığı söylenebilir. Bu söylemi açmak gerekirse, on dokuzuncu yüzyıl siyasi atmosferinde Rusya'nın Doğu ile çatışma halinden çıkıp ittifak zeminine kayması gerektiği fikrinin ilk temsilcisi olarak Leontyev belirmektedir.[73]

Rus düşünür, birçok önemli çalışmasında bu husus üzerinde durmuştur. Rusya'nın Osmanlı ile ittifakı konusunda Rus kamuoyunun bu denli kapalı fikirde olması Rus düşünürün dikkatini çekmiştir. Çatışmadan müttefik arayışına geçiş ihtiyacını belirleyen Leontyev, bu hususta Rus dış politiklarının aksine hareket ederek siyasi ve tarihi okumada da yalnız, aykırı isim olarak Rus düşünce tarihinde yerini alırken, Rusya'nın doğal müttefikinin Avrupa devletleri değil Osmanlı olması gerektiğinin altını çizerek bir Doğu bloğunun fikirsel temellerini atmıştır.

Rusya'nın tarihsel arka planında Turanî unsurları görmezden gelmeyen Leontyev, bu bağlamda Danilevski gibi öne çıkan Slavseverlerden

[73] Sergey Seliverstov, "Yevraziyskaya tema v rannem tvorçestvo leontyeva", *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2008, s. 24.

ayrılırken, Slavların özgün bir kültürel dünyaya sahip olmadıkları düşüncesiyle de Rus muhafazakar kesimlerinden ayrılmış olacaktır. Elbette Avrasyacılık düşüncesi kendi içinde de farklı dinamiklere sahip bir ideolojik düstur olarak yerini almıştır.[74] Rus düşünürün zihinsel çerçevesine göre Batı medeniyetinin karşısında Slavseverlerin vurguladığı gibi etnik kimliğe dayanan veya yirminci yüzyıl Avrasyacıların dayandığı gibi coğrafi bir çerçeveye hapsolmamıştı. Leontyev, Slavseverler gibi etnisiteye dayanarak olası bir Slav konfederasyonu fikrine hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. O, milli unsurlardan evvel dini nosyonu ön planda tutarak dine dayalı bir birliğin varlığını düşlemiştir. Diğer yandan doğu birliği fikrinde de Ortodoksluk ve Müslümanlık gibi iki zıt görünen unsurun olası bir birlikte yer almaları gerektiğinin altını çizmiştir. Bu iki büyük güç doğuda doğuya özgü lirizmin bekçileri olabilir, batının liberal eşitlikçi dayatmaları karşısında kendi siyasi ve kültürel dünyasının inşasına girişebilirlerdi.

İşte tüm bu fikirler, Rusya'nın kimliği, Doğu sorunu, yeni bir dünya adına gerek Rus gerekse Türk kamuoylarında yerini alırken, bu fikirlerin ilk sahipleri olarak işaret edilen Danilevski, Leontyev gibi düşünürler Avrasyacı düşüncenin öncüleri olarak literatürde yerlerini almışlardır. Leontyev'in zihnindeki Ortodoks-Müslüman füzyonu fikri elbette tarihsel süreçte yalnızca bir idea olarak kalmıştır. Ancak buna rağmen, batıya alternatif bir uygarlık girişimi hususunda dile getirdikleri, birçok önemli aydını etkilerken, Rusya'nın siyasi perspektifine yeni bir ivme kazandırmıştır. Rus düşünür, olası bir Doğu birliğiyle Doğu halklarının tekdüze bir kültür anlayışından uzak kalacağını ummuş, bahsettiği kültürel çeşitliliğin sağlanacağını düşünmüştür. Onun bu düşünceleri, kendisini Rus düşünce tarihinde Avrasyacı kavramına yaklaştırırken, Avrasyacı ekolun önemli temsilcileri tarafından da fikirleri derlenmiş ve işlenmiş, işlenmeye de devam etmektedir.

[74] Avrasyacılık kavramına ilişkin bir okuma için bkz.: Meşdi İsmayılov, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma: Türkiye ve Rusya Örneği,* Doğubatı Yayınları, Ankara, 2011.

II. BÖLÜM:

K. N. LEONTYEV'İN İSLAMİYET ANLAYIŞI

2.1. Bir Ortodoks Olarak K. N. Leontyev

K. Leontyev'in daha iyi anlaşılması için onun Ortodoksluğa bakış açısının veya başka bir ifadeyle kendisinin dini görüşünün irdelenmesi elzemdir. Dini görüşünün irdelenmesi ileriki bölüme de zemin hazırlayacağından bu çalışmanın nihayeti için de olumlu olacaktır. Rus düşünürün, gerek estetik gerek politik gerekse dünya görüşünün arkasında koyu bir Ortodoks inancı konumlanmıştır. Daha açık ifade etmek gerekirse, K. Leontyev'in düşün dünyasının açığa kavuşturulması için, kendisinin dini deneyimlerinden bahsedilmesi ve dini tutumunun ayrıntılı bir biçimde analizinin ortaya koyulması gerekmektedir. Öncelikle, K. Leontyev'in dini yaşamında iki farklı dönemden bahsedilmesi mümkündür. Bu dönemler, erken dönem ve geç dönem olarak bu çalışmada yerini alacaktır.

Erken dönem dini yaşamında K. Leontyev'in, annesinin de etkisi altında ilk dini hislerinin geliştiğini belirtmiştik. Koyu bir dindar olan annesiyle çocukluk yıllarında Ortodoks ilahileri ve ibadetleri, K. Leontyev'i etkilemiş, kendisinde kalıcı izler bırakmıştır. Daha sonra Rus düşünür şu sözleri sarf edecektir: "*Ben (dini buluşumdan önce) Ortodoksluğu çok sevdim, ibadetini, tarihini, ritüelini, Mesih'i de sevdim; Müjde'yi okuduktan sonra düşüncelerimin tüm derin sefaleti ile çok etkilendim.*"[75] Diğer yandan K. Leontyev'in ilk dini deneyimlerinin filizlenmesinin estetik bir tutum eşliğinde olageldiğini belirten araştırmacılar da mevcuttur. Buna göre, estetik ve dini yönünü karşılaştıran Aggeyev, K. Leontyev'in estetik

[75] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 423.

duygusunun kendisini Ortodoksluğa ittiği yorumunda bulunmuştur. N. Berdyayev ise estetik ve dini tutumunun aynı anda geliştiğini belirtmiştir.[76]

K. Leontyev'in ilk dini deneyimleri kendisi üzerinde derin etkiler bırakmıştır ancak kendisinin de ifade edeceği üzere yaşamının uzun bir döneminde dindar bir hayat sürdüğü söylenemez. Öyle ki ikinci dönem olarak adlandıracağımız "dini kriz"e giden süreçte, ruhsal sorunlarının temelinde, günahkar bir yaşam sürmesi ve buna bağlı olarak derin bir pişmanlık duyması iç içe nedenlerdir. Bu nedenle, K. Leontyev'in 1871 yılında geçirdiği "dini krizi" ve ardından yaşadığı süreci detaylıca ele almakta fayda vardır.

K. Leontyev'in yaşadığı psikolojik sorunlar arasında 1868 senesinde başlayan sağlık sorunları ve buna bağlı olarak ruhsal çöküş, eşinin yaşadığı psikolojik sorunlar ve son olarak annesinin vefatı diğer nedenler olarak sıralansa da kaleme aldığı mektuplarında yukarıda bahsedilmiş olan manevi nedenlere ulaşmak mümkündür. Öyle ki 1869 tarihli mektubunda, hayatın güzelliğinin yok olduğu ve işlenilen günahların cezasız kalamayacağı gibi yorumlar bir iç hesaplaşma olarak gözükmektedir. Kriz anında sarf ettiği sözler de yaşadığı krizin mahiyetini açığa kavuşturmaktadır. Buna göre, Selanik'te görevde bulunduğu dönemde koltukta hasta bir şekilde oturan K. Leontyev, Meryem Ana ikonuna bakarken Meryem Ana'nın kendisine göründüğünü beyan etmiştir. Bu sırada öleceği hissine kapılan K. Leontyev, ölüm korkusunun da etkisi altında şu sözleri sarf etmiştir:

"*Tanrı'nın annesi! Bu ölüm benim için çok erken. Henüz yeteneklerime layık bir şey yapamadım ve son derece ahlaksız, sofistike ve günahkar bir hayat sürdüm. Beni bu ölüm yatağından kaldır. Çarsamba'ya, Cuma'ya, mucizelere inanan basit ve gerçek bir Ortodoks'a dönüşmek için Athos'a gidip yaşlılara boyun eğeceğim ve keşişlere saç tıraşı yaptıracağım.*"[77]

[76] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 421.
[77] Konstantin Leontyev, *İzbrannıye pisma 1854-1891*, s. 587, 588.

Rus düşünürün yaşadığı hadise kendisi üzerinde büyük etkiler bırakmış ve bu etkiyi yaşamının sonuna dek hissetmiştir. İyileşmesi durumunda keşiş olacağına dair duasını veya sözünü yerine getirme arzusunu yaşamının bundan sonraki süreçlerinde birçok kez icra etmeye çalışacaktır. Yaşadığı bu olayın iki saat sonrasında kendisini daha iyi hisseden K. Leontyev, üç gün sonra Ortodoksların kutsal mabetlerinden biri olan Athos'a doğru hareket etmiştir. 1871 yılının Temmuz ayında yola çıkan K. Leontyev'in ilk Athos deneyimi kısa sürmüştür. 1871 Ağustos ayında Selanik'e bir belge alma amacıyla geri dönen Rus düşünürün Selanik'te takındığı tutum da o dönem için yaşadığı psikolojik sorunlara işaret etmiştir. Nitekim aradığı belgeyi bulan K. Leontyev yıllarca üzerinde çalıştığı romanının taslaklarını şömineye atarak yakmıştır.[78]

K. Leontyev'in ikinci Athos deneyimi daha uzun, yaklaşık bir sene sürmüştür. Yolculuğu öncesinde, konsolosluğa hastalığı nedeniyle işleri yürütemeyeceğini bildiren K. Leontyev resmiyet kazanmamış olsa da aslında diplomasi kariyerine son vermiştir. 1872 senesinin Ağustos ayına kadar Athos'ta bulunan Rus düşünürün burada da ruhsal ve bedensel sorunlarıyla uğraştığı anlaşılmaktadır. Ancak burada geçirdiği bir yılın kendisine birçok açıdan iyi geldiğinin belirtilmesi gerekmektedir. Arkadaşı Rozanov'a yazdığı mektubunda bu günlere dair birçok malumat vermiştir. Öyle ki burada gerçek bir Ortodoks olduğunu aktaran K. Leontyev, yine de keşiş olma arzusunu yerine getirememiştir. Manastır keşişleri, kendisinin henüz hazır olmadığı tavsiyesinde bulunmuşlardır. Diğer yandan Athos deneyimi kendisinin yaratıcılığına da olumlu katkılarda bulunmuştur. Öyle ki İstanbul'da nihayete erdireceği *Bizansçılık ve Slavlık* adlı çalışmasının ilk taslaklarını burada kaleme almıştır.[79]

Geçirdiği kriz ve Athos deneyimi, geri kalan yaşamında K. Leontyev üzerinde belirgin farklılıklara neden olmuştur. Athos'tan dönüşte

---

[78] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 75.
[79] S. Kurenkov, "Vliyaniye afona i optinoy pustini na Leontyeva" , *Religioznie İssledovaniya*, 2017, s. 106.

İstanbul'da daha mütevazi bir yaşam tarzına sarılan K. Leontyev, dini tutumunda artık başka bir hüviyete bürünmüştür.[80] Daha sonra K. Leontyev bu deneyimi şu sözlerle dile getirmiştir: "*Olumlu bir dine geri dönmek için 40 yaşına ulaşmam ve sert bir değişime uğramam gerekiyordu.*"[81] Diğer yandan, Rus düşünür, keşiş olma arzusundan ödün vermemiştir. İlk bölümde de belirtildiği üzere K. Leontyev, Kliment adını alarak keşiş olma arzusunu 20 yıl sonra 1891'de yerine getirmiştir.

Rus düşünce yazımında K. Leontyev'in Hıristiyanlığı da tartışılan bir husus olarak yerini almıştır. Nikolay Berdyayev'in kaleme aldığı Leontyev biyografisinde K. Leontyev'in bir Hıristiyan değil nihayet bir Ortodoks olduğu yorumu dikkate değerdir.[82] Diğer yandan kaleme alınan araştırma yazılarında Rus düşünürün dini yönü birçok kez incelenmiş ve karşıt görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun nedenleri arasında K. Leontyev'in yaklaşımının özgünlüğü ve ifadelerindeki acımasız eleştiriler yer alır. Buna göre, K. Leontyev'in kaleme aldığı bir makalede Rus yazarlar Tolstoy ve Dostoyevki'nin Hıristiyanlığını ağır şekilde eleştirmesi ve kendi deyimiyle onların Hıristiyanlığını "pembe Hıristiyanlık" olarak adlandırması Rus düşünce tarihinde ve Rus teoloji tarihinde önemli bir yer tutmuştur. K. Leontyev, "pembe Hıristiyanlık" kavramıyla dünyevileşen veya insan sevgisine indirgenmiş dini anlayışı kastetmiş ve bu anlayışı tamamen reddetmiştir. Bu eleştirilerin nedenlerinin anlaşılması için K. Leontyev'in dini görüşünün irdelenmesi gerekmektedir.

K. Leontyev'in dini görüşünde etkili olan en önemli olgu Tanrı korkusudur. Yaşadığı dini kriz hakkında arkadaşı Rozanov'a yıllar sonra yazdığı mektubunda, fiziksel korkunun geçtiğine ancak manevi korkunun daimi kaldığına ilişkin sözler sarf etmiştir.[83] Bir başka mektubunda ise K. Leontyev, "*Tanrı korkusu, bilgeliğin başlangıcıdır*" sözlerini aktarmıştır.[84]

---

[80] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 76.
[81] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 422.
[82] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 77.
[83] Leontyev, *İzbrannıye pisma*, s. 588.
[84] Leontyev, *İzbrannıye pisma*, s. 565.

N. Bulgakov da kaleme aldığı etkili yazısında K. Leontyev'in dini anlayışının korkudan doğan bir irade ile güç kazandığı yorumunda bulunmuştur.[85] Rus düşünürün, dini anlayışında Tanrı korkusu ve bundan doğan Tanrı sevgisi dini tutumunun temel taşlarını oluşturmuştur.[86]

Tüm bunlara bağlı olarak K. Leontyev'in döneminin Hıristiyan anlayışına getirdiği eleştirilere bakıldığında farklı bir konumda yer aldığını görmemiz mümkündür. Evrensel refah ve Tanrı'dan kopuk sevgi söylemlerine karşı sert bir cephe alan K. Leontyev, insana duyulan sevginin ancak Tanrı korkusu eşliğinde değerli ve anlamlı olacağı kanısına varmıştır. Bir başka ifadeyle Tanrı sevgisi olmadan duyulan sevginin gerçek Hıristiyanlık sevgisini yansıtmadığını ifade etmiştir.[87] Diğer yandan, K. Leontyev'in politik ve estetik dünya görüşünde vurguladığı eşitsizlik, çok renklilik ve çeşitlilik gibi kavramların dini görüşünün de önemli unsurları olduğu vurgulanmalıdır. Rus düşünür, dini olarak da Tanrı'nın eşitsizlik ve çeşitlilik istediğine dair bir inanç geliştirmiştir. Ona göre eşitlik ve monotonluk arzusu, yaşamın kendisine göre düşmanca ve Tanrısız bir yaklaşımdır.[88] Rozanov'a yazdığı mektubunda K. Leontyev bu görüşüne ilişkin, Hıristiyan vaazlarının ve Avrupa kaynaklı ilerleme sürecinin yaşamının estetiğini öldürdüğünü paylaşmıştır. Yine aynı mektubunda mümkün olan her yerde ilerlemeye karşı direnilmesi gerektiğini, aksi takdirde Hıristiyanlığın ve estetiğin zarar göreceğini aktarmıştır.[89]

Rus düşünürün dini görüşünün veyahut Ortodoksluğunun vurgulanması gereken bir diğer yönü ise kendisinin politik duruşundaki teokratik vurgular olmuştur. K. Leontyev'in dinin ve kilisenin çıkarlarını, devlet çıkarlarının üzerinde tuttuğu yorumu haklı bir yorum olmakla birlikte N. Berdyayev'in bu yorumunun arkasında, K. Leontyev'in Bulgar Ekzarhlığı konusunda takındığı tutum ve bu tutumundaki ısrarının olduğunu

---

[85] N. Bulgakov, *Pobeditel, pobejdennıy*, *Konstantin Leontyev: pro et contra*, Cilt: 1, 1995, s. 385.
[86] S. Kurenkov, "Vliyaniye afona i optinoy pustini na Leontyeva", s. 103.
[87] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 429.
[88] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli,* s. 94.
[89] Leontyev, *İzbrannıye pisma*, s. 586, 587.

belirtmek gerekmektedir.[90] Nitekim Çarlık Hükümeti, siyasi çizgisinden ödün vermemek adına Bulgarların ayrı bir kiliseye sahip olmalarına göz yummuştur. Fener Rum Patrikhanesi ve Bulgarlar arasında denge politikası gütmeye çalışan Çarlık Hükümetinin aksine K. Leontyev, bu politikayı ağır şekilde eleştirmiştir. Nitekim kendisine göre Fener Rum Patrikliği desteklenmeli ve olası diğer ayrılışların önüne geçilmelidir. K. Leontyev'in konsolosluktan istifa ediş sürecinde yaşadığı bu fikir ayrılığı, istifasının diğer nedenlerinden biri olmuştur.

Diğer yandan *Tapınak ve Kilise* adlı makalesinde, K. Leontyev'in dini, uluslar üstü gördüğünü veya konumlandırdığını saptamak mümkündür. Nitekim kendisine göre Ortodoksluğun temelinde Helenlik, Rusluk, Bulgarlık vs. yoktur. Ayrıca adı geçen makalede Ortodoksluğun merkezinin Ayasofya olması gerektiğini ve olası bir Ortodoks birliğinin merkezinin İstanbul olması gerektiğini yazmıştır.[91] Tüm Ortodoksların bir araya geldiği bir Ortodoksluk birliği K. Leontyev'in en büyük ülküsü olmuştur. Ancak belirtilmesi gereken bir husus var ki Rus düşünür bu yazısında kendisiyle çelişmiş veyahut görüşlerini ideolojik gömleğinin etkisi altında geliştirmiştir. Öyle ki olası bir Ortodoks birliğinin başında yalnızca Rusya yer almalıdır. Rusya'nın politik açıdan diğer Ortodoks halklardan daha güçlü bir konumda olduğunu ifade eden Rus düşünür, köklü bir manastır geçmişi olan Yunanlardan da övgüyle bahsetmiştir.[92] N. Berdyayev de K. Leontyev'in Yunanlılara duyduğu sempatinin arkasında Yunanlıların köklü bir kilise geçmişinin olması ve de Bizans Ortodoks geleneklerini sürdürmeleri nedeninin olduğunu aktarmıştır.[93]

K. Leontyev, döneminin Slavcı görüşlerinden ve hükümet politikalarından farklı bir şekilde Doğu Ortodoksları ve Osmanlı himayesi arasında kurduğu bağlantı ile yine aykırı bir ses olmayı başarmıştır. Rus

---

[90] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 65.
[91] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, Cilt: 1, s. 252, 253.
[92] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, Cilt: 1, s. 252, 253. ; İvask, *Konstantin Leontyev: jizni i tvorçestvo* s. 235.
[93] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 62.

düşünür, Doğu Ortodokslarının özgünlüklerini korumayı başarmalarını yüzyıllardır süren Osmanlı hakimiyetinin varlığı ile ilişkilendirmiştir. Batıdan gelen liberal-eşitlikçi seslerin henüz Doğu Ortodokslarında tam olarak karşılık bulamaması Osmanlı egemenliği sayesinde olmuştur. Athos Ortodoks cemaatinin Sultan'ın yönetimi altında konumlarını korumaları da K. Leontyev açısından olumlu karşılanmış ve Osmanlı hakimiyetini garantör unsur olarak belirtmiştir.[94] Rus düşünür, sadece Türkler sayesinde Doğu'da gerçek Ortodoks ve Slav gördüğü[95] yorumunda bulunarak tekrardan Osmanlı egemenliği ve Ortodoks kültürün korunması gerektiğine dair yaklaşımını sergilemiştir.

Görüldüğü üzere K. Leontyev'in Ortodoks din anlayışının dönemin Hıristiyan din ve ahlak anlayışından ayrı bir konumda olduğu belirtilmelidir. Ayrıca kişisel din anlayışında öne çıkan kavramların politik, estetik ve nihayet dünya görüşünde hakim olan unsurlarla iç içe geçtiği de vurgulanmalıdır. Ona göre evrensel iyilik fikri tüm olumlu dinler açısından sakıncalıdır.[96] İlerlemenin ve demokratik gelişmelerin insanlar için neden bu denli önemli olduğunu sorgulayan K. Leontyev, eskatolojik bir bakış açısıyla ifade ettiği üzere zaten yok olacak bir dünyada gelecek nesiller için dünyevi refah adına duyulan endişenin anlamsız olduğunu ve bu endişenin kaynağına anlam veremediğini belirtmiştir.[97]

Rus düşünürün dünya görüşü ekseninde vurgulanan kavramlar, pozitivist ilerleme anlayışı ve dünyevileşen dini yaklaşımlar karşısında takındığı tutum kendisinin muhafazakar bir kişilik olduğunu göstermektedir. K. Leontyev'in muhafazakarlığını otokratik ve teokratik bakış açısıyla ele almak mümkün olmakla beraber muhafazakarlığının derinlerinde yatan temel unsurlardan birisi estetik yaşam anlayışının yok olmaya yüz tutması olmuştur. Tüm bu çıkarımların ışığında Rus düşünürün görev aldığı Doğu'da henüz ölmemiş olan yaşamın çeşitliliğine, İslam kültürüne ve

[94] Sergey Seliverstov, "Yevraziyskaya tema v rannem tvorçestvo Leontyeva", s. 25, 26.
[95] İvask, *Konstantin Leontyev: jizni i tvorçestvo*, s. 236.
[96] Leontyev, *Vostok, rossiya i slavyanstvo*, s. 105.
[97] N. Bulgakov, *Pobeditel, pobejdennıy*, *Konstantin Leontyev: pro et contra*, Cilt: 1, s. 386.

Osmanlı Devlet anlayışına olumlu yaklaşımlar sergilemiş olması kaçınılmazdır. Nitekim kendisine göre Doğu'da varlığını devam ettiren yaşamın güzelliği mevcuttur. K. Leontyev'e göre yaşamın güzelliği bir başka ifadeyle estetiği çeşitlilik ve eşitsizlikte yatmaktadır.

2.2. K. Leontyev'in Gözünden İslamiyet ve Müslümanlar

Konstantin Leontyev, Osmanlı topraklarında görev aldığı on yıl boyunca İslam dinine karşı olumlu hisler geliştirmiş ayrıca Müslüman halkların dine karşı tutumunu ve buna bağlı olarak yaşam tarzlarını gözlemleme şansını bulmuştur. K. Leontyev'in kaleme aldığı yazılarında, İslam dinine ve Müslümanlara karşı bakışı, oldukça ılımlı bir tavırla konumlanmıştır. Rus düşünürün, İslamiyet hakkındaki yargılarının Hıristiyanlığa getirdiği eleştirilerle de bağlantısı olduğunu belirtmekte fayda vardır. İslam anlayışında hakim olan Allah'a duyulan derin saygı ve sevgiyle ilintili olan Rab korkusu, yine İslam anlayışındaki ebedi kurtuluş vurgusu, İslam dünyasındaki Halifelik kavramı ve buna bağlı olarak 'dini despotizm' K. Leontyev'in İslamiyet anlayışının önemli unsurları olmuştur.

Diğer yandan K. Leontyev'in Osmanlı topraklarında görev aldığı tarih aralıklarına bakıldığında (1863-1873) Tanzimat Reformu'nun etkilerinin Osmanlı halkları arasında görüldüğü ve sonuçlarının halk üzerinde belirdiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Buna bağlı olarak bir diplomat olarak K. Leontyev'in, gerçekleşen reformun, Müslüman tebaa tarafından nasıl karşılandığını ve de Rus düşünürün reformlara bakış açısını da ele almak mümkün olacaktır. K. Leontyev, Batı eksenli gelişmeleri ve reformları Müslüman yaşamının özgünlüğüne zarar verecek nitelikte değerlendirecektir.

Rus düşünürün Hıristiyanlığa getirdiği eleştirileri ve buna bağlı olarak kendisinin literatürde bir Ortodoks olarak anıldığı veyahut anılması gerektiği daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda, Rus düşünce tarihinde de kendisi hakkında yazılmış biyografik eser ve de makalelerde K. Leontyev'in

bu yönü belirli kesimlerce vurgulanmıştır. N. Berdyayev, gerek Doğu'daki yaşamın kendisi üzerindeki etkisi gerekse onun din görüşündeki farklı tutumu hakkında şunları belirtmiştir: "*Doğu'daki Konstantin Leontyev, altmışlı yılların sonlarında, yetmişli yıllarında başlarında Rozanov'un tarif ettiği kişiydi; Türklere ve İslam'a aşıktı. Sonsuza dek İslam'dan bir tür aşı aldı ve Hıristiyanlığını etkiledi ve de tahrif etti.*"[98]

N. Bulgakov ise K. Leontyev'in dini görüşü ve dini manada yaşadığı dönüşümü incelemeye koyulurken N. Berdyayav'e yakın tespitlerde bulunmuştur. N. Bulgakov, K. Leontyev'in dini fikirlerinin dönüşümünde, İslam'ın yerini daha keskin bir yorumla belirtmiştir: "*...Hıristiyanlık, Konstantin Leontyev tarafından Eski Ahitte bile olmayan ama İslam'da olan küllü bir perdeye dönüştürüldü.*"[99] Nitekim N. Bulgakov, Rus düşünürün Doğu'da sürdürdüğü yaşamın kendisi üzerinde etkisini, İslam'dan aldığı dini ve estetik hazzı ve de kaleme aldığı *Doğu Hikayeleri*'nde Müslüman ruhun ince bir anlayışını bulup sergilediğini de aktarmıştır.[100]

K. Leontyev cephesinde, Hıristiyanlık dinindeki eskatolojik yaklaşım ile İslam dinindeki eskatolojik yaklaşımın karşılaştırılması da düşüncesinde önemli yer tutmuştur. Her şeyin sonunun geleceği ve hızla yok olacağı düşüncesi Hıristiyanlığın başlangıç dönemlerinde hakim görüşken bu görüş ilk Hristiyanlar için korku ve hayal kırıklığı yerine sevinç ve ışık kaynağına dönüşmüştü. Bu yaklaşım K. Leontyev'in eskatolojik anlayışına uygun değildi ve bu nedenle manastır kapılarında ölümü beklemiştir. Anlaşılacağı üzere K. Leontyev, İslam dininin eskatolojik anlayışını benimsemiş ve Müslümanların her şeye gücü yeten Allah fikri onun dünyasında yeni pencereler açmıştır.[101]

K. Leontyev Müslüman halkın, aile yaşamına ve aile kurumuna verdiği değeri de Rus aile kurumuyla karşılaştırmış ve Müslümanların aile

---

[98] Berdyayev, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, s. 48.
[99] N. Bulgakov, *Pobeditel, pobejdennıy, Konstantin Leontyev: pro et contra*, Cilt: 1 s. 386.
[100] N. Bulgakov, *Pobeditel, pobejdennıy, Konstantin Leontyev: pro et contra*, s. 386, 387.
[101] N. Bulgakov, *Pobeditel, pobejdennıy, Konstantin Leontyev: pro et contra*, s. 387.

yapılarının çok daha güçlü bir konumda olduğunu belirtmiştir. Rus aile yapısının güçlenmesi için kilisenin daha fazla önemsenmesi gerektiğini belirten K. Leontyev, Rus ailelerine nazaran Yunanlıların, Güney Slavlarının ve Türklerin aile kurumlarını daha derin ve güçlü bulmuştur. Rus düşünür, *Bizansçılık ve Slavcılık* adlı eserinde Hıristiyan ve Müslüman aile kurumlarını karşılaştırmıştır. Buna göre, bir Müslüman ailenin idealini Hıristiyan bir ailenin idealinden daha aşağıda gören Rus düşünür buna rağmen Müslümanların toplumsal gelişmelerini sağladıklarını belirtmiştir. K. Leontyev: "*...Onlar (Müslümanlar) kendi ailelerini, ocaklarını, soylarını çok seviyorlar. Onların kendi ailelerine karşı büyük sempatileri var.*"[102]

Diğer yandan, İslam dininin önemli bir kültür olduğuna dair söylemleri de Rus düşünürün İslamiyet'e bakışının ve yaklaşımının önemli bir göstergesi olmuştur. K. Leontyev'in İslam'a karşı tutumunda yukarıda sözü geçen unsurlarla birlikte politik ve kültürel bir medeniyet inşa etme arzusunun da yattığını belirtmek gerekmektedir. K. Leontyev, Müslümanların Batı'ya nazaran Doğu Ortodokslarına daha yakın bir konumda olduğu düşüncesinin yanı sıra Rusların ve Türkiye'deki Müslümanların birbirleriyle önemli benzerlikler taşıdığı yorumunda da bulunmuştur. Rus düşünür, Rusya Ortodokslarının ve Türkiye'deki Müslümanların, milliyetlerindeki dini karakterlerinin benzediğini vurgulamış ve bu yüzden iki medeniyetin birbirlerine aşina olduklarının altını çizmiştir.[103]

K. Leontyev, iki medeniyetin birbirlerine aşinalıklarını vurgulamakla beraber diplomatlık yıllarında duyduğu daha doğrusu o dönem halk arasında konuşulan gerçeği yansıtmayan bir olayı da metinlerinde işleyerek tutumunu sürdürmüştür. Buna göre, İslam'ın peygamberi Muhammed dinini yaydığı dönemlerde Avrupa krallarına dine davet mektupları gönderir ve mektuplar krallar tarafından saygısızca kabul edilmeyerek atılır. Muhammed'in daveti Rus kralına geldiğinde ise kral tahtından saygıyla ayağa kalkarak mektubu

[102] Leontyev, *Vostok, rosıya i slavyanstvo*, s. 94.
[103] Leontyev, *Vostok, rosıya i slavyanstvo*, s. 102.

alır, öper ve okur. Rus kralı, böyle kutsal bir inancı kabul etmekten mutluluk duyacağını ancak Ortodoks dinini daha önce kabul ettiklerini ve değiştiremeyeceklerini beyan eder. İslam peygamberinin yaşadığı tarih aralıklarında bir Rus kralının olmadığı tarihi bir gerçeklik olmakla beraber burada vurgulanması gereken husus, K. Leontyev'in İslam'a karşı saygılı bir tutum içerisinde olduğu gerçeğidir.[104]

K. Leontyev'in İslam kültürüne dair bakışını bir başka anekdotla daha ele almak mümkündür. Rus düşünür, "Doğu İşleri Mektupları" isimli makalesinde Rusya ve İslam Devletleri gibi devlet oluşumlarını karşılaştırmış, bu karşılaştırmada vurgu yaptığı husus iki medeniyetin başkentlerinin tarihi süreç içerisinde değişimleri olmuştur. Buna göre Mekke'de başlayan İslam daha sonra Kahire, Edirne ve İstanbul'a taşınmıştır. Rusya ise tarihi hayatını Novgorod, Kiev, Vladimir, Moskova ve Petersburg'da var etmiştir. K. Leontyev, İsa'nın doğuşundan itibaren yalnızca bu iki medeniyetin bu denli merkez değiştirdiğine işaret etmiştir. Bu benzerliğe vurgu yapmakla beraber iki organizma arasında büyük bir farklılık olduğuna dikkat çeken Rus düşünür, İslam'ın kabileyi, merkezi ve devleti birçok kez değiştirmesine rağmen bir din kültüründen beklenildiği üzere kendisinin değişmediğini aktarmıştır.[105] İslam'ın tüm bu süreçlere rağmen değişmediği ve özgünlüğünü koruduğu yorumunda bulunan K. Leontyev'in vurguladığı husus dikkate değerdir. Ancak Leontyev'in değindiği değişmeme vurgusunun arka planında ne olduğu anlaşılamamaktadır. Buna yönelik bir aktarımı yoktur ancak bu yaklaşımının oldukça yüzeysel olduğu apaçık ortadadır.

K. Leontyev, toplumların ve kültürlerin gelişim aşamalarını üç aşamada konumlandırmış ve buna göre Batı medeniyetinin son aşamada yani ölüm aşamasında olduğunu tarih teorisinde ifade etmişti. Kendisine göre Avrupa, 17. yüzyılda İngiltere'de başlayan liberal-ateist gelişmeler ve devamında 18. yüzyılda Fransa'da görülen 1789 olayları ile üçüncü aşamayı

[104] Sergey Seliverstov, "Yevraziyskaya tema v rannem tvorçestvo Leontyeva", s. 24, 25.
[105] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo,* s. 297.

hızlandırmıştır. Batı medeniyeti, ulaştığı zirveyi kendi elleriyle baltalamış ve ölümünü hızlandırmıştır. Ancak belirtilmesi gereken bir husus var ki Batı yalnızca kendi ölümünü hazırlamamıştır. Liberal akımın ve artan milliyetçi hareketlerin yalnızca Avrupa'yı değil tüm dünyayı etkileyeceği düşüncesinde olan Rus düşünür, bu noktada henüz ahengini kaybetmemiş Doğu'nun bu etkiler karşısında kendisini koruması gerektiği aktarmıştır.

Tüm bu gelişmeler karşısında Rusya'nın ne yapacağı sorusuna K. Leontyev'in çağdaşlarından çok daha farklı bir yanıtı olmuştur. Rusya, Batı karşısında bir müttefik arıyorsa bu müttefikin İslam olmasının çok daha iyi olduğunu belirtmiştir.[106] Bu düşünce K. Leontyev'in 1870 yılları başlarında olgunlaşan bir düşüncesi olmakla beraber, yalnızca politik bir anlamı haiz değildir.

K. Leontyev, artık daha fazla yüksek sesle duyulan Doğu Sorunu'nda arayışlara yönelmiş ve meseleyi daha geniş bir şekilde ele almıştır. Rus düşünür, Batı medeniyeti karşısında alternatif bir medeniyet inşa etme çabasına girişmiştir. Bu alternatif medeniyetin bileşenleri yalnızca Ortodokslardan ve Slav halklarından oluşmayacaktır. K. Leontyev, yalnızca Ortodoks dünyasını değil İslam dünyasını da muhtemel bir oluşumun içerisinde görmüştür. Diğer bir ifadeyle Rus düşünürün teorisindeki en önemli iki unsur Ortodoks ve İslam dünyası olmuştur. Buna göre K. Leontyev'in muhtemel Doğu Birliği'nde Ruslar, Yunanlılar, Sırplar, Bulgarlar, Türkler ve İslam dünyasının diğer bir önemli mezhebinin yaygın olduğu İran coğrafyası yer alacaktır.[107]

K. Leontyev'in Doğu Sorunu'na getirdiği çözümlerin daha sonra Avrasyacı düşünceye sahip kesimlerce benimsendiği vurgulanmıştı. Ancak belirtilmesi gereken bir husus var ki kendisi siyasi programını açıklarken yalnızca politik anlamı içeren bir düşünceye sahip olmamıştır. Bu ne demektir? K. Leontyev'in liberal Batı karşısında endişelendiği en önemli

[106] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 17.
[107] Leontyev, *SSKL*, c. 6, s. 312, 313.

husus Doğu'nun da Batı eksenli fikirlerle donatılacağı düşüncesi olmuştur. Rus düşünür, Doğu'yu henüz sanayileşmemiş, geniş topraklara sahip ve çok renkliliğini korumayı başarmış bir coğrafya olarak görmüştür. Tüm bu nedenlerden dolayı K. Leontyev, Doğu'yu, Batı karşısında Ortodoks-İslam ittifakından müteşekkil yeni bir uygarlık alternatifi olarak konumlandırmıştır.[108] Yaşama karşı estetik kaygılar taşımış bir isim olarak Rus düşünürün Doğu imgelemindeki tekdüze tutumları, rahatlıkla göze çarpmaktadır. Doğu, ona göre henüz şiirselliğini kaybetmemiştir. K. Leontyev'in bu yönü bir başka bağlamda ele alınabilir ancak vurgulanması gereken husus, kendisinin inşa etmeye çalıştığı yeni uygarlık teorisinde Ortodoks ve Müslüman halkların bu inşanın temelini oluşturabileceği düşüncesi o dönem itibariyle oldukça özgün bir konumdadır.

[108] Sergey Seliverstov, "Yevraziyskaya tema v rannem tvorçestvo Leontyeva", s. 30.

III. BÖLÜM

K. N. LEONTYEV'İN OSMANLI ALGISI

3.1. K. N. Leontyev'in Devlet Anlayışı

K. Leontyev'in *Bizansçılık ve Slavlık* adlı eserinde, canlı organizmalarda olduğu gibi devlet organizmalarında ve kültür dünyalarında da üçlü aşama sürecinin yaşandığı tezini öne sürdüğü daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Bu eserinde K. Leontyev, teorisini ortaya koyduğu gibi öne sürdüğü Bizansçılık kavramıyla da devlet anlayışının temel yapılarını açıklamıştır. Bir başka ifadeyle belirtmek gerekirse, Rus düşünürün Bizansçılık kavramında kendisinin devletçilik formlarını, kültür veya medeniyet açılımını görmek mümkündür. Diğer yandan, Rus düşünürün bu özgün çalışmasında Slavcılığın ne olduğuna ve niçin sağlam temellere sahip olmadığına dair yorumlara rastlanmaktadır. Bizansçılık düşüncesinin kökenlerine ve Rusya üzerindeki etkisine, devlet organizmalarının aşamalarına ve hangi yönetim biçimlerinin faydalı olacağına, devlet/kültür ayrımına ve buna bağlı olarak kültür yorumuna ve de o dönemki devlet yapılarının ne durumda olduğuna dair malumatlara da ulaşmak mümkündür.

Bilindiği üzere Rus düşünürün üçlü aşama teorisinde, basitlik, karmaşık çiçeklenme ve nihayet ikinci basitleşme evresi yer almıştır. K. Leontyev, bu aşamaları açıklarken ve tarihte var olmuş devlet formlarıyla karşılaştırırken devlet anlayışını da açıklığa kavuşturur. Ona göre tüm devlet organizmaları ilk evrede birbirine benzer ve oldukça sadedir. İlk aşamada tarihe gözünü açan halklar, kabileler, feodal ve aristokrat gibi bir karakteri haiz olmuşlardır. Bu aşamada ilkel bir sadelik, tekdüzelilik ve renksizlik

hakim olurken ikinci aşamaya geçiş için önemli işaretler bırakmıştır. Bir başka ifadeyle ilk aşama güçlü devlet formlarının oluşumu için gerekli bir evre olarak yerini alır.

Yaşanan ikinci aşama ise devlet organizmalarının en güçlü olduğu ve aslında kendisini bulduğu evredir. Bu evrede halklar, devlet formlarının tüm karakteristik özelliklerini artık bulmuşlar ve de geliştirmişlerdir. İkinci aşamada yani çiçeklenme karmaşıklığı evresinde Rus düşünürün altını çizdiği bir husus yer almaktadır. Bu husus, yaşanan bu aşamada, tarihte bahsi geçen tüm devlet formlarında her zaman daha da büyüyen tek otoriteye doğru eğilimin olduğu hususudur.[109] Çiçeklenme karmaşıklığı aşamasında K. Leontyev, ilk aşamada görülen sadelik ve tekdüzeliliğin yerine daha fazla çeşitlilik, kesin ve derin site ayrımları ve de belirgin bir biçimde bölgelerde oluşan farklı karakterlerin yer aldığını vurgulamıştır. İkinci aşamada despotik bir yönetim biçimi altında sınıflar belirginleşirken haklar eşitsizlenmiş ve sabitlenmiştir. Diğer bir yandan ise ikinci aşamada devletler sosyal ve ekonomik kalkınmalarını daha güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Diğer bir yandan ikinci evre üçüncü aşamaya geçiş evresidir. Bunun bir diğer anlamı tüm organik süreçlerde olduğu gibi devlet organizmalarında da ölümün kaçınılmaz olduğu gerçeğidir. İkinci aşamada yaşanan tüm olumlu gelişmeler (otoriter yönetim biçimi, belirgin sınıf ayrımları vs.) devletin oluşumunda zirve noktasına ulaşırken bu durum kaçınılmaz olarak bir duraksama veya düşünürün kendi terimiyle ifade edilecek olursa basitleşme evresidir. Yaşanan ikinci basitleşme aşamasını hızlandıran süreçler devletin yönetim biçiminin esnemesinde, yaşam koşullarındaki farklılıkların azalmasında ve siyasi kurumların zayıflamasında görünen sonuçların bir tezahürüdür. K. Leontyev ikinci basitleştirme aşamasını Avrupa devletlerinin içinden geçtiği bir süreç olarak ilan edecek ve özellikle Fransa'yı işaret ederek bu devletin aristokratik ve Katolik ilkelerden

[109] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 144.

uzaklaşarak her şeyi değiştirdiğini iddia edecektir. Düşünürün vurgulamak istediği husus hiç şüphesiz ki devrimle birlikte ortaya atılan ulusçuluk, demokrasi, eşitlik gibi kavramlar olmuştur.[110]

Görüldüğü üzere K. Leontyev üçlü aşama yasasını ortaya koyarken organik süreçlerde olduğu gibi bir gelişim sürecini takip etmiştir. İlk aşamada aristokrat ilkeler yer alırken ikinci aşama güçlü bir otokrat yönetim biçimine bürünmüştür. Rus düşünür bu bağlamda, "*Devletin gelişiminin başlangıcında her zaman güçlü bir aristokrasi göründüğünü söylersem yanılmayacağım. Devletin yaşamının ortasına doğru tek başına iktidara bir eğilim vardır. Helenlerin geliştikleri dönemde de bu yaşanırken ölümlerine yakın demokratik, liberal ve eşitlikçi bir başlangıç vardır"* tezini öne sürmüştür. Bu hususta K. Leontyev, İngiliz efendilerini, Rus soylularını, İran feodallerini ve Türk beylerini aynı bakış açısıyla örneklendirmiştir.[111]

Diğer bir yandan Rus düşünürün devlet tanımında sosyal organizmanın da önemine dair düşüncelerine ulaşmak mümkündür. Her ne kadar organik bir yasa ile devletlerin oluşumu, gelişimi ve nihayet ölümüne yönelik bir teoriyi öne sürmüş olsa da K. Leontyev'in organik süreç içerisinde sosyal varlığın önemini kabul ettiği aşikardır. Rus düşünür bu konuya ilişkin şöyle bir tanım getirmiştir:

"*Devlet, bir yandan, tam büyümesine, rengine ve meyvesine ulaşan, gizemli bazılarına itaat eden, bizden bağımsız içsel bir fikrin despotik emrine itaat eden bir ağaç gibidir. Öte yandan bu bir makinedir ve insanlar tarafından yarı bilinçli olarak yapılmıştır ve insanları tekerlekler, kollar, vidalar, atomlar gibi parçalar olarak içerir ve son olarak, insanları üreten bir makine oluşturur. Bir devletteki bir insan aynı zamanda bir tamirci, bir tekerlek veya bir vida ve bir sosyal organizmanın ürünüdür.*"[112]

[110] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 167.
[111] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 146.
[112] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 145.

Rus düşünürün üçlü aşama yasasının açıklanmasından sonra Bizans veya Bizansçılık kavramının ne olduğuna yönelik getirdiği cevapları irdelemekte fayda vardır. K. Leontyev'in devlet anlayışındaki temel yapı taşlarını saptamak böylece mümkün olacaktır. Ona göre Bizansçılık son derece açık soyut fikirler bütünüyken bu fikirlerin unsurları din, devlet, ahlak, felsefe ve sanattır.[113] Düşünüre göre Bizans ilkeleri, Rusya'yı devlet yapan temel unsurlar olmuştur. K. Leontyev Bizans ilkelerinin Rusya'ya etkisi konusunda, "*Bizim için çok verimli ve kurtarıcı olan çarlığımız, Bizans fikirleri, Bizans kültürü ve Ortodoksluğun etkisi altında daha da güçlendi. Bizans fikirleri ve duyguları yarı vahşi Rusya'yı tek bir bedende topladı. Bizans bize Tatar pogromuna ve uzun övgüye dayanma gücü verdi…*" sözlerini dile getirmiştir.[114]

Rus düşünürün yaptığı Bizansçılık tanımlarında iki önemli unsur yerini almıştır. Bu unsurlar hiç şüphesiz din ve çarlık idi. Bir başka ifadeyle Ortodoksluk ve monarşi Rusya'nın Bizans'tan aldığı ve muhafaza ettiği kurumlardır. Rus düşünür Bizansçılığın Rusya için önemini şu keskin ifadelerle dile getirir: " *…Büyük Rus yaşamına ve devletine hangi yönden bakarsak bakalım, Bizans'ın, yani kilise ve çarlığın, doğrudan veya dolaylı olarak, ancak her durumda, sosyal organizmanın bağırsaklarına derinlemesine nüfuz ettiğini göreceğiz.*" Görüldüğü üzere Rus düşünür, güçlü bir Rusya'nın temellerini Bizans aracılığıyla kabul edilen dine ve de monarşik devlet yönetim şekline bağlamıştır.

K. Leontyev açısından vurgulanan ve güçlü bir devlet formu yakalamanın diğer önemli temel taşı din olmuştur. Düşünürün dini yönü daha önceki bölümlerde irdelenmeye çalışılmıştı. Dindar bir kişiliğe sahip olan düşünürün din konusundaki tutumu yalnızca kişisel değildir. Çarlık kurumunun Rusya'yı güçlü bir devlet kıldığını aktaran K. Leontyev'in öne sürdüğü tezinde bir başka önemli kurum kilise olmuştur. Kilisenin, Rusya'da ulusal bir his yaratmada önemli bir rol oynadığının altını çizen

[113] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 81.
[114] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 82, 83.

düşünür, ürettikleri tüm değerlerin arka planlarında Ortodokslukla çevrili monarşik bir bağın olduğunu aktarmıştır. Dinin, ulusun özü olduğu görüşüne sahip olan Rus düşünür, dini, devlette özgün bir kültürün ve gelişmekte olan karmaşıklığın varlığı için temel koşullardan biri ilan etmiştir. K. Leontyev "*Kilise ebedidir ancak Rusya ebedi değildir. Ortodoksluğu kaybetmişse yok olacaktır.*" yorumuyla bu bağlamda tutumunu sergilemiştir. Kaleme aldığı Leontyev biyografisinde Berdyayev, Rus düşünürü, dini uluslar üstü konumlandırması bağlamında Çaadev'e benzeterek ikisinin de ortak paydada olduğunu belirtmiştir.

Rus düşünür *Bizansçılık ve Slavlık* adlı çalışmasında devlet ve kültür ayrımına yönelik düşüncelerini de paylaşmıştır. K. Leontyev yaptığı tanımlamayla, devleti ve kültürü tamamen ayırmıştır. Ona göre, "*Kültür, ulusların tüm yaşamı boyunca geliştirdikleri karmaşık soyut fikirlerin (dini, devlet, kişisel ahlaki, felsefi, sanatsal) sistemidir. Bir ürün olarak devlete aittir; yiyecek olarak, mülk olarak tüm dünyaya aittir.*"[115] Rus düşünürün vurgulamaya çalıştığı husus medeniyetlerin onları üreten devletlerden daha uzun ömürlü oldukları gerçeğidir.[116] Kültürün, bazen devletin erken dönemlerinde olgunlaştığını bazense orta ve son dönemlerinde olgunluk kazandığını aktaran K. Leontyev, her ulusun kültür bağlamında dünyaya bir miras bıraktığının altını çizmiştir.

Avrupa'daki son aşama yani ikincil basitleşme ve ölme evresine değinen Rus düşünür, Avrupa medeniyetinin mahiyetine ilişkin verdiği yanıtla devlet/kültür ayrımına yönelik tutumunu bir kez daha sergilemiştir. Kendisine göre bu durumda olan Avrupa medeniyetinin ölmeyeceğini savunmuştur. Nitekim kendisine göre medeniyetler onları var eden devlet organizmalarından daha uzun süre varlığını devam ettirir. Avrupa medeniyetinin oldukça zengin bir miras olduğunu vurgulayan düşünür, tarihin henüz böylesi bir mirası temsil etmediği yorumunda bulunmuştur.[117]

---

[115] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 182.
[116] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo* s. 182.
[117] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 182.

Bu bağlamda Bizans devletinin son bulmasına rağmen mirasının Rusya tarafından korunması ve Osmanlı himayesinde henüz muhafaza ediliyor olması K. Leontyev'in tezini pekiştiren örnekler olarak yerini alacaktır.

Görüldüğü üzere Rus düşünürün devlet anlayışında üç ana unsur önemli yer teşkil etmiştir. Bu unsurlar, din, monarşi ve kültürdür. Güçlü bir devlet formunun bileşenleri olan monarşi ve din ise K. Leontyev'in devlet anlayışında öne çıkan kurumlar olmuştur. Bir başka ifadeyle belirtmek gerekirse Rus düşünürün ideal yönetim biçimi olarak öne sürdüğü biçim monarşi olmuştur. Bu bağlamda üçlü aşama yasası teorisinde "*Bir tür iç despotik birlik tarafından birleştirilmiş en yüksek karmaşıklık derecesi*" vurgusuyla devletin gelişiminin en yüksek noktasının ikinci aşama olduğu tezini ilan etmiştir. Monarşizm K. Leontyev'in ideal hükümet tasavvuru olarak yerini alırken din de güçlü bir devlet ve çok renkli bir kültür inşası için gerekli diğer faktör olarak yerini almıştır.

Her fırsatta monarşiyi ideal hükümet biçimi olarak gören Leontyev'in çok uluslu imparatorluklar çağında yaşadığını ve öldüğünü hatırlattıktan sonra özellikle Fransız devriminin sonuçları karşısında bu ideal hükümet biçimini çok uluslu devletler için ayakta kalmanın yegane yolu olarak ilan ettiğini de belirtmek gerekmektedir. Özellikle Rusya'nın tarihsel varlığı adına kaygılarını dile getiren Rus düşünür, liberal eşitlikçi ilerleme karşısında Rusya Devleti'nin geleceği için otokrasinin tutkulu savunucularından olmuştur. Öyle ki düşünüre göre otokrasi, güçlü bir dikey güç olmakla beraber merkezi bir yönetim sistemi olup iç politikayı gerçekleştirmenin de en önemli aygıtı olarak ifade edilmiştir. Öyle ki Rus düşünürün zihin dünyasında kültürel farklılaşmalarda azalma ve devletin hiyerarşik organizmalarında dağılma söz konusu olmaması için ideal yönetim biçiminden taviz vermek son derece zararlıdır.

Diğer bir yandan demokrasinin toplumlar ve nihayetinde devletler için uygun yönetim biçimi olmadığı savını taşıyan Leontyev, demokrasiyle yönetilen tüm devletlerde dahi belirli bir aşamadan sonra bir veya daha fazla

yöneticinin gücünü pekiştirme eğilimine sahip olduklarını aktarır. Ona göre demokrasi ve benzeri yönetim biçimleri uzun soluklu olmadıkları gibi devletin gücünü zayıflatmaya da meyillidirler. Buradan hareketle Rus düşünürün devlet-birey ilişkisine de değinmek gerekmektedir.

Leontyev özelinde devlet, sert tedbirler alması gereken bir organizma olarak belirlenmiştir. Öyle ki devlet-birey ilişkisinde, devletin 'kutsal şiddet hakkını'[118] yücelten Rus düşünür bu bağlamda otokrasi yönelimli rejimlerin toplumu yaşatmada bireyi ve bireyin haklarını öncelikli bir konumda görmemelidir. Bireysel özgürlük, evrensel özgürlük gibi içinde özgürlük barındıran tüm sloganlar karşısında kararlı tutumundan ödün vermeyen Leontyev, bu bağlamda birçok sosyo-politik değişimin yaşandığı on dokuzuncu yüzyılda otokrasinin tutkulu bir savunucusu olmaktan geri adım atmamıştır. Bu bağlamda Leontyev'e göre, kişinin özgürlüğü kişiyi daha fazla sorumsuzluğa götürecektir. Görüldüğü üzere düşünürün birey ve özgürlüğü konusuna yaklaşımı oldukça istikrarlıdır. Diğer bir yandan bireylerin devlet yönetimine etkileri konusunda Leontyev, sınıfsal bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre, yalnızca toplumun üst katmanlarındaki kişi ve kişiler devletteki herhangi bir dönüşümün veya değişimin inşa sürecinde yer alabilir, olumlu ya da olumsuz etkide bulunabilirler.

Bizansçılık ve Slavlık isimli çalışmasında tüm argümanlarını öne süren Rus düşünürün, bu çalışmasını önemli bir konumda tutan husus liberal/demokratik ilerlemenin ne gibi sonuçlara yol açacağına dair yorumları olmuştur. Yazıldığı dönemde çok ses getirmeyen bu özgün eserdeki yaklaşımın, Batı literatüründe ismi daha iyi bilinen Alman filozof Oswald Spengler'in, *Batı'nın Çöküşü*[119] isimli çalışmasında öne sürdüğü eşitlikçi/liberal gelişimin olumsuz sonuçlarına yönelik yaklaşımlarına ön ayak olduğu aşikardır. Oswald Spengler'den yarım yüzyıl önce kaleme aldığı eserinde K. Leontyev erken bir dönemde Batı ilerlemesinin

[118] Zenkovski, *İstoriya russkoy filosofii*, s. 433.

[119] Oswald Spengler, *Batı'nın Çöküşü*, Dergah Yayınları, Çev: Giovanni Scognamillo, Nuray Sengelli, İstanbul, 1997.

toplumdaki kültürel çeşitliliğin ayrıştırılmasına yol açacağı tezini ortaya koymuştur. Avrupa devletlerinin içinde olduğu siyasi ve kültürel konjonktürü ayrı ayrı devletler bazında ele alan K. Leontyev'in düşünceleri ve ön gördüğü tezleri hiç şüphesiz ki önem arz etmiştir. Nitekim birçok düşünür gibi kendi devrinde anlaşılmamış olan bu düşünürün çalışmaları ölümünün ardından dikkate değer bulunmuştur.

3.2. Otantik Doğu'nun Son Savunucusu: Osmanlı Devleti

Rus düşünürün geliştirdiği Osmanlı algısı, gerek diplomatik çevresindeki meslektaşlarından gerekse dönemin Rus aydınlarından çok farklı bir konumda yer almıştır. K. Leontyev'in aykırı veya yalnız bir kişilik olarak anılmasının altında yatan gerçekler de hiç şüphesiz onun bakış açısındaki özgünlükte ve gerçeklikte yatmaktadır. Bir başka ifadeyle K. Leontyev, o dönem dinamiklerini birçok siyasetçi ve düşünürden daha gerçekçi yorumlamıştır. Dönemin siyasi konjonktürü göz önünde bulundurulduğunda K. Leontyev'in tutumunun çok farklı bir yerde olduğu daha sağlıklı anlaşılacaktır. Bilindiği üzere Osmanlı-Rus ilişkileri askeri çatışma bağlamında Büyük Petro (I. Petr) dönemine dek uzanmakta olup, Rus Çarı'nın henüz yeni inşa ettiği savaş gemisi filolarını Karadeniz'e indirme emeliyle vuku bulmuştu. Bu emellerin somut birer kazanç olarak Rus çarlığına kazandırılmasıysa ancak II. Katerina döneminde gerçekleşecekti. Çariçe döneminde Osmanlı-Rus ilişkileri oldukça hareketli gelişmeler yaşarken, Çariçenin Ortodoks Yunan İmparatorluğu adı altında başlayan Balkan politikaları da yine bu dönem ve ardından gelen Çarlık Rusya liderlerinin dış politikada en fazla uğraş verdikleri konulardan biri haline gelmiştir.[120] Öyle ki dış politikada hedeflenen bu emelin içeriğinde de zamanla değişimler yaşanmıştır. Nitekim Ortodoks dindaşlarının özgürlüğü adına çalışmalara başlansa da özellikle Kırım Harbi'nin Ruslar için ezici sonuçları dış politikadaki sloganlarının değişmesine de neden olmuştu.

[120] Türk-Rus siyasi ilişkilerine dair bir okuma için bkz.: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

Çarlık artık Ortodoks kardeşlerinin Osmanlı himayesinden kurtulması için çaba sarf etmek yerine Kırım Harbi'nin ardında yüksek tabakada ve halkta nükseden Slav milliyetçiliği seslerine kulak kabartmıştı. Buna göre Müslümanların hakimiyetleri altındaki tüm Slavlar kurtarılmalı, özgürlüklerine kavuşmalı ve nihayetinde Çarlık Rusya'nın tahakkümü altına alınmalıydı. Rusya'nın Balkan politikaları nihayetinde Osmanlı-Rus ilişkileri adına da önde gelen sorunlardan biri haline gelmişti.

Tüm bu süreçlerin on dokuzuncu yüzyıla taşıdığı sonuçlar, sorunlar ve siyasi belirsizlikler bahsi geçen yüzyılda da Osmanlı-Rus ilişkilerini yakından şekillendirmiştir. Balkanlardaki ulusçuluk akımları Rusya ve Osmanlı devletleri arasında yoğun diplomatik çatışmalara sahne olurken diğer bir yandan iki büyük savaşa da sahne olmuştur. Kırım ve 93 Harpleri yalnızca bu iki devletin değil tüm Avrupa'nın siyasi birer meselesi halini almıştı. Tüm bu gelişmeler ışığında özellikle on dokuzuncu yüzyıl Çarlık Rusya'sında Osmanlı Devleti'ne karşı şovence tutumlar artmış ve bu tutumlar yalnızca devletlerin bürokratik kanatlarında değil her iki devletin aydın kesimlerince de hissedilir olmuştur. Tam bu noktada Leontyev'in özellikle böylesi hareketli bir dönemde on yıl kadar Osmanlı vilayetlerinde aldığı görevler, kendisinin tüm bu gelişmelere karşı bakış açısını dikkatlice inceleme şansını araştırmacılara sunmaktadır. Rus düşünürün, döneminin bürokrat ve aydın kesimleri gibi Osmanlı'ya karşı şovence söylemlerine yenik düşmemesi oldukça dikkate değerdir. Belirtilmesi gerekir ki bir bürokrat veya bir tarihçi kurguladığı metinden kendisini tamamen dışarıda tutamamaktadır. Yaşadığı çevrenin ve vuku bulan gelişmelerin dışında bir göz olarak Leontyev'in yaklaşımlarının çoğu çağdaşından daha gerçekçi olduğu gerçeği yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle Rusya'nın Balkan politikalarına getirdiği eleştirilerin daha sonradan anlaşılması bu savın doğruluğunu destekler niteliktedir.

Öyle ki Leontyev, bir Slav birliğinin olanaksızlığını her fırsatta dillendirirken, özellikle Bulgarlara karşı ön yargısının kendisini 1879 Özerk Bulgar Prensliği'nin kurulmasıyla haklı çıkarması, Rus kamuoyunda da

kabul edilmiştir. Balkanlarda nükseden orta sınıflaşma karşısında Osmanlı'nın varlığının daha faydalı olacağını söyleyecek kadar cesurca ve aykırı bir yorumun yalnızca Leontyev tarafından öne sürüldüğünü unutmamak elzemdir. Tüm bu çıkarımların ardından Rus düşünürün Osmanlı algısının ne şekilde tezahür ettiğine değinmeden önce, düşünürün oluşan Osmanlı algısında iki farklı eşiğin önem arz ettiğini belirtmek gerekmektedir. Batı karşısında Osmanlı ve Doğu'daki Osmanlı, bir başka deyişle muhafazakar Osmanlı, Leontyev cephesinde ikiye ayrılır. Diğer yandan düşünürdeki Osmanlı resmini gerek devlet gerek toplum bazında iki farklı kulvarda ele almanın faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız.

Rus düşünürün Osmanlı Devleti'ni nasıl konumlandırdığını saptamak için kendisinin devlet anlayışının göz önünde bulundurulması ve Osmanlı Devlet yapısının iç formlarının göz ardı edilmemesi elzemdir. Bilindiği üzere K. Leontyev'in devlet anlayışı ve ideal hükümet biçiminde belirli yapı taşları önemli yer tutmuştur. Bu yapı taşları otokratik bir yönetim biçimi ve devletten ayrı düşünülmemesi gereken dini kurum olarak yerini almıştı. Rus düşünürün güçlü devlet anlayışındaki bu unsurlar çok renkli bir toplum yapısını ve buna bağlı olarak tekdüzelikten uzak kültür inşasını sağlamıştır. Gerek siyasi yazılarında gerekse edebi metinlerinde K. Leontyev'in Osmanlı Devlet ve toplum yapısını işleyiş tarzı sözü edilen unsurlar eşliğinde kaleme alınmıştır. Bir başka ifadeyle K. Leontyev'in penceresinde Osmanlı, arzuladığı devlet ve toplum yapısına sahip bir organizma olarak yerini almıştır. Rus düşünürün, Osmanlı algısı incelenirken iki farklı kulvarda değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğinin altı çizilmelidir. Bunlar, Osmanlı devletine ve bu devlet çatısı altında yaşayan farklı etnik ve dini vasıflara sahip halkların iç dinamiklerine duyduğu ilgiler olarak belirlenebilir.

Rus düşünür *Bizansçılık ve Slavlık* isimli çalışmasında Osmanlı Devlet yapısının mahiyetine ilişkin getirdiği yorumda üçlü aşama teorisinde öne sürdüğü teze yaslanmaktadır. K. Leontyev karmaşıklık içinde birliğin haklı çıktığını ve üç muazzam örneğe sahip olduğunu ifade etmiştir; bunlar

ise göre, İngiltere, Rusya ve Osmanlı devletleridir. Rus düşünür, Osmanlı'nın diğer iki devletten daha heterojen bir yapıya sahip olduğunu, Osmanlı fatihlerinin Hıristiyanlarla birleşmeden karmaşık bir devlet kurduklarını ve tek bir ulus yaratmadıklarını aktarmıştır.[121] K. Leontyev'in verdiği örneklerde ve yaptığı karşılaştırmalarda öne çıkan hususun bu devlet yapılarının çok uluslu yapılar olduğu ve yönetim biçimlerinin otokratik bir özellik taşıdığı görülmektedir. Diğer bir yandan tek bir ulus yaratmadıklarının da altı çizilmesi gereken bir husus olduğu düşüncesindeyiz.

On dokuzuncu yüzyılın siyasi ve kültürel dönüşümleri karşısında büyük kaygılara sahip olan bir düşünür olarak K. Leontyev, çok uluslu yapılara sahip devletlerin, bir başka ifadeyle otokratik hükümet biçimlerini henüz koruyan devlet organizmalarının amansız bir savunucusu olarak belirmiştir. Andrzej Walıckı, K. Leontyev'i "*Rus, Batı Avrupa, hatta Osmanlı feodalliğinin ödün vermez son savunucusuydu ve çöküş dönemindeki aristokrasinin romantik tutuculuğunun en aşırı temsilcisi…*"[122] olarak ilan ederken pek de haksız sayılmazdı. Bu bağlamda Rus düşünürün Osmanlı Devleti'ne bakışını değerlendirmek ve dönemin siyasi gelişmeleri karşısında Osmanlı Devleti'ne yönelik yaklaşımını ele almak gerekmektedir. "Doğu İşleri Mektupları" adlı çalışmasında K. Leontyev, otokratik bir hükümdarın varlığını liberal/eşitlikçi gelişmeler karşısında daha iyi olduğu yorumunda bulunurken de aynı tutumu sergilemiştir.[123] Rus düşünür, Doğu Sorunu adı altında gelişen gelişmelerin nedenini, kendi ifadesiyle Asyalıları aşağılamanın, Türkleri kovmanın altında yatan nedeni ve bu fikrin, liberal olmayan Türklerin ve dini olarak monarşik bir yapıya sahip Osmanlı'nın Avrupa'dan kovulma düşüncesini Avrupa fikri olarak değerlendirmiştir.[124]

---

[121] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 185.
[122] Walıckı, *Rus Düşünce Tarihi*, s. 460.
[123] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 282.
[124] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 281.

Rus düşünüre göre bu Asya karşıtı düşünceler, liberal yani yıkıcı düşüncelerdir.[125] Her fırsatta Türk boyunduruğunun liberal gelişmelerden daha iyi olduğunu savunan K. Leontyev, bu bağlamda liberal olmayan ve çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin konumuna ilişkin yaklaşımını ortaya koyarken diğer yandan liberal/demokratik akımlara yönelik tutumunda istikrarlı görüşünü sürdürmeye devam etmiştir. K. Leontyev, ülkesi Rusya'nın dış politikasına yönelik yaklaşımında da bu bağlamda bir tavır sergilemiştir. K. Leontyev, "*...Otokratik bir Asya hükümdarı (bu iyi) olduğu için sultanı uzaklaştırmayı gerektiği için değil, gücü zayıfladığından ve artık liberal Avrupalılığa karşı çıkamadığı içindir"* sözleriyle Rusya'nın olası bir Osmanlı Sultan'ını uzaklaştırma girişiminin altında yatan nedeni Osmanlı'nın Batı kaynaklı akımlara artık karşı koyamamasıyla açıklamaktadır. Daha doğrusu Rusya, Müslüman Türkleri boğazdan uzaklaştıracaksa bunun altında yatan ana nedeni Osmanlı'nın Batılılaşma sürecine daha fazla ayak direyememesi olarak açıklayan Leontyev olası bir Osmanlı işgalinin ancak böylesi kabul edilir olduğunu savunmuştur. Rus dış politikasının git gide Batı eksenli bir kayma yaşadığını hatırlatan Rus düşünür, Osmanlı'nın varlığının ortadan kaybolmasının böylesi bir dış politika yürüten Rusya için pek de sağlıklı olmadığı kanısındadır.

Ortodoks Doğu'da Ulusal Hareketlerin Meyveleri isimli makalesinde K. Leontyev, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma ilişkin yorumlarda aynı bakış açısıyla hareket etmiştir. Kendisine göre liberalizm, Rusya ve Osmanlı'yı kuşatmıştır. Rus düşünürün getirdiği yorumlarda özellikle Kırım Savaşı sonrası oluşan şartlardan dolayı dönemin siyasi atmosferi göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim K. Leontyev'e göre Doğu'nun iki otokratik devleti, Ortodoks ve Müslüman güçler, Avrupa eksenine yaklaşmak zorunda kalmıştır. K. Leontyev adı geçen devletlerin her ikisinin de çok eşitlikçi olmayan, ilke ve yapılarında liberal olmayan güçler olduğunu ancak her ikisinin de aynı anda yenilmiş ve küçük

[125] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo,* s. 281.

düşürülmüş olduğu görüşünü paylaşmıştır.[126] Rus düşünürün vurgulamak istediği husus, Paris Kongresi ile Batı'nın bu iki güç üzerinde kurduğu tahakkümün bu liberal olmayan devletlerin liberalleşmesinin önünü açtığı düşüncesi olmuştur. Kendisine göre Osmanlı zayıf düşmüştür ve dışarıdan yardım almadan direnebilecek bir güce artık sahip değildir.[127]

K. Leontyev'in getirdiği yorumların tek taraflı bakış açısına sahip olduğu veya konusuna bir tarihçi edasıyla yaklaşmadığı aşikardır. K. Leontyev'in taşıdığı kaygıların arkasında yatan ana sebep savunduğu aristokrat ilkelerin, idealleştirdiği yönetim biçiminin, hayranlık duyduğu çok renkli toplum yapısının ve tüm bunları bünyesinde taşıyan Osmanlı Devleti'nin Batı eksenli akımlar karşısında direnecek gücü günden güne kaybetmesi olarak açıklanabilir. Avrupa'da ve ardından Balkanlarda nükseden milliyetçi/demokratik gelişmeleri yıkıcı, kozmopolit ve de din karşıtı olarak gören K. Leontyev'in taşıdığı kaygıların yersiz olmadığı anlaşılabilecek niteliktedir.[128] Bölgede Osmanlı Devleti'nin varlığının asırlardır Doğu Ortodoksları için faydalı olduğunu belirten Rus düşünür, Doğu Ortodoksluğunun saf bir şekilde kalması ve Balkanlardaki orta sınıflaşmanın gecikmesinin nedenini doğrudan Osmanlı'nın varlığıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla onun on dokuzuncu yüzyıl Rus dış politikalarının aksine bir tutum sergilemeye devam ettiği tekrar belirtilmelidir.

Rus düşünür, Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü reformları da aynı eksende takip etmiş ve yorumlamıştır. Ona göre ilan edilen reformlar Osmanlı Devleti'nin sonunu hızlandıran adımlar ve Avrupa eksenine kayma hareketleri olarak yerini almıştır. K. Leontyev Osmanlı reformlarına ilişkin yorumunu, Müslümanların haklarının eskiye nazaran çok az kaldığı, Türk'lerin Hıristiyanlarla eşit hale getirildiği ve nihayet devletin yakında

[126] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 238.
[127] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 238.
[128] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 106.

düşeceği düşüncesiyle açıklamıştır.[129] Bir başka ifadesinde Rus düşünür, Avrupa devletlerinin içinde bulunduğu siyasi konjonktürle ilgili görüşlerini sıralarken Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma ilişkin olarak da, Osmanlı'nın zorla tutunduğunun ancak bunun kendi gücüyle gerçekleşmediğinin altını çizmiştir. Ona göre Osmanlı'nın tutunmasını sağlayan etkenler dış anlaşmazlıklar ve Hıristiyanların kendi aralarındaki çatışmalardır.

K. Leontyev, Osmanlı Devleti'nin heterojenlerin haklarını ve durumunu eşitleme girişimlerinin içeride liberal bir karmaşa yaratacağını ve yıkıma neden olacağını ileri sürmüştür[130] Olası bir işgal sonrası İstanbul'un devrim merkezi olacağı endişesini her fırsatta dile getiren Rus düşünür, devrimci liberal ayaklanmaların İstanbul'da görülebileceği iddiasında bulunmuştur. Rus düşünürün İstanbul şehrine yaklaşımı, politik olduğu kadar romantiktir de. Buna istinaden Rusların İstanbul'a kadar geldiği 93 Harbinde İstanbul'un tam olarak işgal edilememesini olumlu bir hadise olarak değerlendirecek olan Leontyev, bunun sebebini de Rusya'nın henüz olgun bir politika yürütmediğiyle açıklayacaktır. Başka bir deyişle, Rusya Batı eksenli düşüncelerden kurtulmadığı müddetçe şehrin Osmanlı Sultanı'nın himayesinde olması gelecek adına daha da önem arz edecektir.

Özellikle Kırım Savaşı sonrasında, Batı'nın, Osmanlı'yı demokratikleştirme sürecine ittiği görüşünü savunan Rus düşünür, otokratik ve liberal olmayan Osmanlı Devleti'nin özellikle Paris Kongresi ile yenik düştüğünü düşünmektedir. Kendisine göre Rusya'nın yenildiği savaşta Osmanlı da yenilgiye uğramıştır. Nitekim Paris Kongresi ile Osmanlı, Müslümanlar ve Hıristiyanları eşitlemek ve medeni haklarını güçlendirmek yoluna gitmiştir.[131] K. Leontyev'e göre Hıristiyanların sivil haklarının yüceltilmesi, Osmanlı'yı bir dizi siyasi ayaklanmaya, güçsüzlüğe, 1877 savaşına ve parçalanmaya götürmüştür. Diğer bir yandan Rus düşünür tüm

[129] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 125.
[130] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 168.
[131] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 240.

bu gelişmelerin Osmanlı Devleti tarafından, gelecek adına taşıdığı korkular nedeniyle isteksizce yapıldığını ve aslında Avrupa eksenli ilerleme kavramının yararına inanmadığı görüşündedir. Kendisine göre Osmanlı bu görüşünde haklıydı. [132] Daha önce de aktarıldığı üzere Leontyev bir tarihçi değildi. O yalnızca bir diplomat ve belirli tutumlara sahip bir düşünürdü. Öyle ki Osmanlı'nın Batılılaşma çabasına getirdiği yorum sakıncalıdır. Nitekim akıllara gelen Osmanlı'nın reform ihtiyacının nedenleri sorusuna Leontyev tek taraflı ve tekdüze bir yorum getirmiştir. Rus düşünür, Batı kaynaklı reformlara ihtiyaç duyan Osmanlı'nın kendi iç dinamikleriyle örtüşmediğini düşünse de yanıldığı nokta daha doğrusu atladığı husus Osmanlı Devleti'nin reformlara duyduğu ihtiyacın bir dış baskı olmaksızın hissettiği hususudur. Nitekim Leontyev, Kırım Harbi'nin sonrasında Osmanlı Devleti'nin de Batı'nın liberal ağına girdiği savını ortaya atsa da bunu bir yanılsama olarak değerlendirmek hatalı olmayacaktır. Öyle ki Osmanlı'nın liberalleşmeye açık kapı bırakmasını Kırım Harbi ve sonrasıyla ilişkilendirmenin veya bir başka ifadeyle tarihlemenin ne denli sağlıklı bir görüşü içerdiği tartışmaya açık bir husus olarak karşımızda belirmektedir.[133]

K. Leontyev'in Osmanlı Devleti'nin varlığının önemine yaptığı vurgu üzerinde durmak ve kendisi için bu devletin ne önem arz ettiğine değinmek de faydalı olacaktır. Rus düşünürün, Panslavizm taraftarlarından ayrıldığını ve Rusya'nın ve tüm Doğu'nun kurtuluşu için yegane çarenin Bizans ilkelerine sıkıca sarılmak olduğu aktarılmıştı. Bu bağlamda K. Leontyev için Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin devam etmesi oldukça önemli yer teşkil etmiştir. Rus düşünür açısından bu önemin birkaç nedeni vardı. Bu nedenler, Osmanlı Devlet yapısının iç dinamikleri, bu devletin Batı eksenli gelişmeler karşısında henüz tam anlamıyla teslim olmamış olması, Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya siyaseti için gerekli olduğunu düşünmesi gibi etkenlerle açıklanabilir.

---

[132] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 241.

[133] Konuya ilişkin ilgili okumalar için bkz. : Kuntay Gücüm, *İmparatorluğun Liberal Yılları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015. ; Özge Özkoç, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme Merkezileşme ve Özerklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Her fırsatta Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki varlığının liberal/eşitlikçi gelişmelerin hızla yayılması tehlikesi karşısında, her ne kadar eski gücüne sahip olmasa da bir bariyer olduğunu savunan K. Leontyev, *Panslavizm ve Yunanlılar* adlı çalışmasında Osmanlı'nın yıkılmasını istemediğini belirtmiştir. Adı geçen eserde Osmanlı'nın Rus siyaseti için gerekli olduğunu belirtirken de aynı kaygılar eşliğinde çıkarımlar yaptığını belirtmek gerekmektedir.[134] *Bizansçılık ve Slavlık* isimli eserinde de Osmanlı Devleti'nin varlığının önemine dikkat çeken Rus düşünür, Osmanlı'nın kalması gerektiğini, varlığının Doğu'da Rusya'ya çok yardımcı olduğunu ve Doğu'daki dindaşları adına büyük bir avantaj olduğunu aktarmıştır. K. Leontyev, Rusya'nın henüz olası Doğu Birliği için hazır olmadığını vurgulayarak, Rusya'nın Osmanlı'yı desteklemesi gerektiği görüşünü savunmuştur.[135]

Rus düşünürün, o dönem "hasta adam" olarak tabir edilen -ki bu tanım Rus Çarı I. Nikolay tarafından ortaya atılmıştır- Osmanlı Devleti için dile getirdiği şu sözler düşünürün bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir:

"*…Ancak hasta bir kişi ölen bir kişi anlamına gelmez; hastalar, devlet organizmalarındaki iyileştirmeye sahip oldukları gibi, insanların hastalıklarını; varlıklarındaki iyileştirilmeyenleri bile iyileştirirler. Organizma bazen hastalıktan kurtularak bazen de tesadüfleri beklemeden, ama çok daha geç ölerek sıradan uzun hayatına devam eder.*"[136]

K. Leontyev'in Osmanlı Devleti'nin varlığının sürmesine yönelik takındığı tutum siyasi olarak belirirken, devletin K. Leontyev bakış açısıyla bir başka ifadeyle devlet ve medeniyet anlayışıyla uygun formlara sahip olması da kendisinin tutumunda önemli rol oynadığını tekrar belirtmek gerekmektedir. Rus düşünüre göre Osmanlı, otokrat ilkelerine sahip, geleneksel yapısını koruyan, Batı kaynaklı ilerleme kavramlarını henüz

[134] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 19.
[135] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 187.
[136] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 16.

sindirmemiş bir yapı olarak gözükmekteydi. Batı toplumlarını artık birbirine benzeyen, tekdüze kültür formlarına sahip yapılar olarak ilan eden K. Leontyev'e göre Osmanlı özgün ve çok renkli bir kültüre sahiptir. Rus düşünürün güçlü devlet, özgün kültür anlayışındaki çok renklilik unsuru kendisini böyle bir düşünceye itmiştir. K. Leontyev'in diplomatlık yıllarının kendisi ve edebi metinleri üzerindeki etkisi vurgulanmış ve bu etkenin bahsi geçen nedenler dolayısıyla olduğu aktarılmıştı. K. Leontyev'in kültür anlayışına göre Çinliler ve Türkler, Belçika ve İsveçlilerden tabi ki daha kültürlü bir konumdadır.[137]

Rus düşünürün kültürlerin, onları yaratan devletlerden daha uzun ömürlü olduğu düşüncesine sahip olduğuna daha önce değinilmişti. Bu bağlamda K. Leontyev, Bizans kültürünün[138] Osmanlı egemenliği altında korunduğunu savunurken, bu mirasın Batı'ya karşı muhafaza edilmesinde Osmanlı'nın öneminin altını çizmekte ve bir Batı-Doğu ikiliği işaret etmektedir:

"*Bizans devlet olarak uzun sürmedi ama bazı Bizans tüzükleri, kavramları, lezzetleri ve adetleri hala Türkiye egemenliği altında Avrupa kozmopolitizmine karşı savunuluyor. Doğu'da, aile hayatında, konuşmalarda, edebiyatta, binalarda, elbiselerde, bakışlarda, terbiyede, edep görüşlerinde hala daha çok Bizans var. Saygı ve hürmet rütbeden daha önemlidir ve Türkler, Yunanlar, Slavlar, Ermeniler nerdeyse aynıdır. Sadece Arnavutlar feodal bir kişilik hissine sahip ve diğerlerinden biraz daha belirgin.*"[139]

K. Leontyev'in Osmanlı kültürüne ve Osmanlı halklarının geleneksel yaşam biçimlerine duyduğu ilgi ve özlem de bir başka husus olarak belirmiştir. Her fırsatta Avrupa merkezli gelişmelerin toplumların geleneksel yaşamlarını öldüreceği, kendi deyimiyle hayatın şiirselliğine

[137] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 106.

[138] Osmanlı'da Bizans etkisi adına ayrıntılı bir okuma için bkz: Dimitri Hitsihis, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, Çev: Volkan Aytar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

[139] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 153.

zarar vereceği kaygısını paylaşan K. Leontyev, Osmanlı topraklarında geçirdiği senelerde böylesi kaygılardan arınmıştır. Osmanlı toplumunun çok renkliliği, yaşayış biçimleri, Osmanlı mimarisi gibi hususların Rus düşünür tarafından hayranlıkla dile getirildiği aşikardır. Özellikle kaleme aldığı *Mısır Güvercini*[140] isimli otobiyografik izler taşıyan romanında Osmanlı ve Doğu'ya bakış açışını görmek mümkündür. Romanın bir bölümünde Doğu-Batı ikiliğine dair şunları söylemektedir: "*... Bana neden Doğu'yu sevdiğimi sormuştunuz… Doğu çok renklidir. Batı ise sadedir, sözcüğün en kötü anlamıyla. Hem sivil hem askeri bütün şu giysilere, şu silindir şapkalara, şu keplere bakın…*"[141] Her fırsatta Türkiye'deki yaşamın kendisi için olumlu etkiler bıraktığını belirten Rus düşünür romanın ilerleyen sayfalarında memnuniyetini şu sözleriyle aktarır:

"*Uzun süredir Doğu'da, Türkiye'de yaşamayı düşlüyordum; Türkiye'de olmak, servileri, minareleri, sarıkları görmek, Petersburg'un dümdüz, geniş ve iğrenç caddelerinden olabildiğince uzak kalmak gibi düşlerim de gerçekleşmişti.*"[142]

Osmanlı'da yaşam K. Leontyev için pastoral yaşam adına bir fırsat, henüz Avrupa tek tipleşmesinin nüfuz etmediği bir kaçış yeri olmuştur. Çok uluslu devlet biçimi ve farklı sınıflardan oluşmuş bir toplum Rus düşünür için vazgeçilmez ilkeler olmuştur. Diplomatlık yaptığı yıllarda estetik hazzına karşılık bulan K. Leontyev adı geçen romanda heyecanını şu sözlerle ifade etmiştir:

"*Buradaki yaşama aşığım. Yolda rastladığım tüm insanları seviyorum. Şu anda beni derinden selamlayan koyu mavi sarıklı, beyaz bıyıklı o zavallı yaşlı Bulgar'ı delicesine seviyorum. Önümde alacalı lal*

[140] Yazarın bu romanı Türkçeye çevrilmiş olup Türkçe yayımlanan ilk ve tek romanı olma özelliği taşımaktadır. Bkz: K. N. Leontyev, *Mısır Güvercini*, Çev: Yaşar Avunç, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010.

[141] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 3, s. 307.

[142] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 3, s. 330.

rengi kıyafetiyle yürüyen o sessiz, ince uzun Türk'e aşığım. Her ikisini de kucaklamak istiyor, onları aynı derecede aşkla seviyorum."[143]

Görüldüğü üzere K. Leontyev için yaşamın şiirselliği veya yaşamın estetik yönü henüz geleneksel yapılarını kaybetmemiş toplumlar tarafınca devam ettirilmektedir. Rus düşünür, Avrupa ilerlemesinden, teknolojisinden, Avrupai giyim kuşamdan ve Avrupai mimariden ziyade henüz Avrupai etkilerin görünmediği Doğu'dan haz almıştır. Hızlı dönüşümlerin yaşandığı on dokuzuncu yüzyıl dünyasında K. Leontyev'in taşıdığı kaygıları Osmanlı coğrafyasında ve toplumunda bir nebze gidermiş olduğunu eserlerinde saptamak mümkün olmakla beraber daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı'nın da bu şiirsel yönünü kaybetmek üzere olduğunu büyük bir üzüntü ve endişe ile takip etmiş, dile getirmiştir. Bu bağlamda Leontyev'in Osmanlı'yı nasıl gördüğünü saptamak gerekmektedir. Nitekim Leontyev adı geçen devleti ve onun hakimiyetindeki toprakları gelişmemiş, sanayileşmemiş ve açıkçası otantik Doğu imgelemlerine sahip bir çerçeve olarak saptamıştır.

Rus düşünürün Osmanlı'sı veya çerçeveyi genişletecek olursak Doğu imgesi irdelenmeye değerdir. Öyle ki çeşitli karşılaştırmalar yoluna giden Leontyev, Doğu'yu Batı karşısında adeta yüceltmektedir. Orta sınıflaşan Batı ve akabinde Balkan halkları karşısında düşünürün kaygıları aşikar. Diğer bir yandan gözlemlerine dayanarak öne sürdüğü yorumlara bakılacak olursa 'Leontyev'in Doğu'su', Rusya karşısında da idealize ettiği bir konumdadır. Girit denemeleri isimli edebi çalışmasında: *"Doğu bizden daha iyidir, aile hayatında daha ayık, daha düzenli, daha saf, daha ahlaklı ve bizden daha güzel…"*[144] sözleriyle doğu toplumlarının gündelik yaşamda, özellikle aile kavramına yükledikleri anlam hasebiyle gerek Batı'dan gerekse Rusya'dan daha özgün bir kültür kümesine sahip olduklarını belirtmiştir. Düşünüre göre Müslüman Türklerin özgün bir kültür mirasına sahip oluşu, Slavlarla karşılaştırıldığında oldukça farklılık yaratmaktadır.

[143] Leontyev, *SSKL*, Cilt:3, s. 334.
[144] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 2, s. 7.

Ona göre Slavların özgün bir kültürel kodları oluşmamıştır, eski İngiliz anayasası, gotik mimarisi veya Arap ve Türk Müslümanları gibi bir özgünlükleri olmayan Slavların ancak dilsel bir birliktelikleri mevcuttur.[145] Elbette burada dikkat çekilmesi gereken husus Rus düşünürün Doğu'ya yüklediği misyondur. Leontyev Osmanlı'yı veya Doğu'yu nasıl görüyordu? Romantik bir oryantalist edasıyla mı görmekteydi yoksa bir Ortodoks ve Rus olarak yalnızca gezip gördüğü yerlerde edindiği gözlemler ışığında yüzeysel bir görme biçimine mi sahipti?

Tüm bu sorular yanıtlanmadan önce belirtilmesi gereken bir husus var ki o da Rus düşünürün tek taraflı bir perspektife sahip olduğu gerçeğidir. Öyle ki ona göre Osmanlı henüz 'grileşmemiş' şehirlere sahip, sanayileşmeden geri kalmış, tüm toplumsal çeşitliliğiyle idealize ettiği Doğu imgesine sahipti. Ancak burada bir ikaz gereklidir ki o da Leontyev'in dar bir kadraj ile Osmanlı Devleti'nin fotoğrafını çektiği gerçeğidir. Elbette kendisinin yaşama karşı estetik tutumu Batı kadar 'gelişmemiş' Osmanlı ve Balkan topraklarını yüceltmek için yeterli derecededir. Berdyayev'in de vurguladığı üzere Leontyev, kırsal kiliseleri, yarı köylü manastırları, sazdan çatılı haneleri seviyordu ve hem Balkanlar'daki hem de Türkiye'deki insanları estetik bir etno kimlik ile kucaklamak istemekteydi. Osmanlı muhafazakarlığını Batı'nın tüm dünyayı sarmakta olan liberal eşitlikçi rüzgarı karşısında son kale olarak görmesi anlaşılabilir olsa da Osmanlı algısı oldukça kısıtlı bir çerçeveden hareketle meydana gelmiştir. Yaşamın pitoreskliği hususunda Osmanlı vilayetlerinde istediğini elde eden Leontyev'in, yaşadığı vilayetlerde insanların gündelik yaşamlarındaki zıt ve benzer normları kendisinin idealize ettiği çok sesli toplum yapısı için oldukça elverişli görmekteydi. Doğadaki çok sesliliğin organik olan insan topluluklarında da olması gerektiği görüşüne sahip bir düşünür için Leontyev'in Osmanlı algısı son tahlilde Batı hatta Rusya karşısında oldukça ılımlı yaklaşımlar barındırmıştır. Öyle ki Doğu'daki Ortodoks ve Slavlara özgü normların henüz yaşıyor olmasını Osmanlı'nın varlığıyla ilişkilendiren

[145] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 258.

Rus düşünür oldukça iddialı bir yorumda bulunmuştur. Nitekim Leontyev, *"Sadece Türkler sayesinde Doğu'da çok daha gerçek Ortodoks ve Slav olduğunu dehşetle anladım…"* sözleriyle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki konumunun önemine atıfta bulunurken, zihinsel dünyasındaki Osmanlı algısına dair de ipuçları sunmaktadır. Araştırmacı İvask, Rus düşünürün bu yorumlarını abartılı bulduğunu belirtmiştir. Ona göre Leontyev, Doğu'ya aşık olmuştu ve yorumları yüzeysellikten öte değildi. Diğer bir yandan bu tür yorumlarını modernite eleştirisi olarak indirgeyen İvask, Leontyev'in modern olan kültürü kınadığının ve böyle çıktılar sunmasının abartılı olsa da çelişkili olmadığının altını çizmiştir. Öyle ki Rus düşünür tüm kültürü değil, modern olanı dışlamaktaydı.[146]

Modern kültürü kınayan Rus düşünüre göre Osmanlı ve henüz ona bağlı topraklardaki toplumsal kitleler Avrupai ilerleme kavramı içinde kendini tam olarak bulamamıştır. Leontyev adeta Rusya'yı 'dondurma' fikrine benzer bir bakış açısıyla Osmanlıyı 'dondurma' eğiliminde olmuştur. Bu onun hayatın şiirselliği ve devamı düsturuna hizmet edecek nitelikte fikirlerinin toplamı olarak yer almıştır. Çok uluslu imparatorlukların ulus devlet dünyasına geçişinin yaşandığı dönemde Leontyev, zamanı durdurmak istemiştir. Osmanlı'yı da bu bağlamda otantik Doğu'nun en büyük ve son temsilci olarak gören Rus düşünür, kültürel tekdüzeliğin karşısında Osmanlı Devleti'ni konumlandırmış, yaşamın şiirselliğinin Osmanlı topraklarında devam ettiği düşüncesiyle Osmanlı algısını sübjektif konuma indirgemiştir.

3.3. Doğu'nun Son İmparatorlukları: Rusya ve Osmanlı

K. Leontyev'in dönemin Rus siyaseti ve entelektüel cemiyetinde sürekli bir biçimde yalnız veya aykırı bir ses olarak anılmasının nedenleri önceki bölümlerde değinilen hususlarda olduğu gibi nitekim üçüncü bir

[146] İvask, *Konstantin Leontyev: jizni i tvorçestvo*, s. 103.

cephede yer alması veyahut bir başka ifadeyle özgün fikirlerle donanımlı bir kişilik olması nedeniyle açıklanabilir. Diğer taraftan Osmanlı vilayetlerinde on yıl bir süre gibi diplomatlık görevlerinde bulunan K. Leontyev, kendi gözlem ve çıkarımlarına bağlı olarak ortaya koyduğu yorumlar ve Osmanlı devlet ve toplum yapısının iç dinamiklerinden haberdar olmuş biri olarak getirdiği yorumlarla dönemin siyasi ve kültürel atmosferini birçok çağdaşından daha gerçekçi bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak diğer bir yandan belirtilmesi gerekiyor ki Rus düşünürün Osmanlı yorumları belirli çerçevelerle kısıtlanmış gibi görünmektedir. Düşünürün 'Osmanlı okumasındaki' bu kısıtlamanın gerekçeleri olarak akıllarda iki husus belirmektedir. İlk hususun, düşünürün bunu bilinçli bir izlenceyle sürdürdüğü; diğer husus ise Leontyev'in zaman ve mekan bağlamında Osmanlı'nın yalnızca bir yüzünü gördüğü veya görmek istediği hususudur. Ancak tüm bunlara rağmen kendisinin, on dokuzuncu yüzyıl gelişmeleri karşısında bahsi geçen iki devletin içinde bulundukları sosyo-politik durumları yorumlamakta birçok Rus ve Osmanlı aydınından daha gerçekçi ve dikkat çekici olduğu belirtilmelidir.

K. Leontyev'in Rusya ve Osmanlı devlet organizmalarına bakış açışında çağdaşlarının aksine büyük farklılıklar görmek mümkün değildir. Rus düşünürün gerek devletçilik anlayışı gerekse dünya görüşündeki temel taşlar kendisi hakkında böyle bir çıkarımda bulunma hakkını doğurmaktadır. Diğer bir yandan K. Leontyev'in Rusya ve Osmanlı devletlerinde olagelen gelişmeleri yakından takip etmiş ve bizzat sonuçlarını gözlemlemiş bir şahsiyet olması ve bu gelişmelere getirdiği yorumlardaki keskin eleştiri ve öngörüler önemli bir yer teşkil etmektedir.

Rus düşünür ve diplomatın gerek yaşadığı dönem gerekse Osmanlı vilayetlerinde görevini icra ettiği yıllar göz önüne alındığında siyasi ve kültürel atmosferin hızlı ve şiddetli değişimler içerisinde olduğu görülecektir. Ayrıca on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı-Rusya ilişkilerine bakıldığında K. Leontyev'in bulunduğu konum ve ortaya koyduğu bakış açısının özgünlüğü bir kez daha ortaya çıkacaktır. Diğer yandan on

dokuzuncu yüzyılda Osmanlı ve Rusya Devletleri'nin birtakım reformlar ilan etmesi K. Leontyev tarafından analize kalkışılmış, otokrat bir muhafazakar kimliği haiz düşünür tarafından ağır eleştiriler altında değerlendirilmiştir.

K. Leontyev açısından Osmanlı-Rusya karşılaştırılması göz önünde bulundurulduğunda gerek devlet yapısı gerek devlet-toplum ilişkisi açısından bu iki devletin birbirine yakın yapılar olduğu görülmektedir. Öyle ki Rus düşünüre göre Türkler Batı'dan ziyade Ruslara daha yakın, Yunan veya Sırp egemenliği altına girmektense Rus istilasını bekleyecek kadar Rusya'ya sempati içerisindedir.[147] Nitekim K. Leontyev'in ileri sürmek istediği gibi, Rusya egemenliğinin veyahut Doğu'da olası bir Rus iktidarının arzulandığı düşüncesi gerçekçi yorumlamaları içermemektedir. Ancak Rus düşünürün bahsi geçen iki devleti karşılaştırması ve o dönem içerisinde bulundukları siyasi ve kültürel konjonktürden kaynaklı hususlar hakkında getirdiği yorumlar dikkate değerdir. Diğer bir yandan Leontyev'in Osmanlı toplumunun Çarlık Rusya'sına dair yukarıda geçen tutumlarını başka bir açıdan daha okumak mümkündür. Şöyle ki bu tutum her ne kadar tüm Osmanlı toplumuna ait olmasa dahi Rus düşünürün Osmanlı'yı nerede konumlandırdığına daha doğrusu konumlandırmak istediğine ilişkin ilginç bir anekdot olarak yer almaktadır.

Nitekim ideal devlet yönetim biçimini monarşik bir yapıyla sınırlayan ve dinin milletler üstü olduğu görüşüne sahip olan bir düşünür olarak K. Leontyev'in on dokuzuncu yüzyıl Rusya ve Osmanlı devletlerine bakış açısı hemen ortaya çıkar. Diğer taraftan toplumsal farklılıkların ve eşitsizliklerin varlığı konusunda birçok muhafazakardan daha istikrarlı ve sert bir mizaca sahip biri olarak K. Leontyev'in bu tutumları ışığında bu iki devlet formuna yaklaşımının ılımlı olduğu görülmektedir. Öyle ki *Bizansçılık ve Slavlık* isimli çalışmasında dile getirdiği üzere o dönem ideal devlet yapısına sahip organizmalar İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devletleri

[147] Leontyev, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar*, s. 83.

ile sınırlıydı.[148] Rus düşünürün bu yaklaşımının arkasında hiç şüphesiz ki bahsi geçen devletlerin yapısal özellikleri yatmaktadır. Heterojen bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı ve Rusya devletçilik ilkelerindeki otokrat unsurlarla K. Leontyev için ideal organizmalar olarak görülmektedir.

K. Leontyev için Osmanlı ve Rusya'nın birbirine benzedikleri bir diğer nokta dinin her iki devlette de baskın unsur olarak ortaya çıkmasıdır. Dindar bir kişiliği haiz olan ve dinin özgün devlet oluşumunda önemli bir faktör olduğu düşüncesine sahip biri olarak K. Leontyev'in bu hususa dikkat çekmesi şaşırtıcı değildir. Rusların ve Türklerin birçok savaşa ve köklü düşmanlıklarına rağmen devletçilik karakterlerindeki benzerliklerinin altını çizen K. Leontyev, bu benzerliği her fırsatta dile getirmektedir. Rus düşünür bu bağlamda, iki devletin birbirine aşina olduklarını, Türkiye'deki Müslümanların Batı'dan ziyade Rusya'ya yakın durduklarını ve bunun sebebinin de Rusya'nın kilise merkezli karakteriyle Türkiye Müslümanlarının milliyetlerindeki dini karakterin benzerliği olduğunu iddia etmiştir.[149]

K. Leontyev'in iki devlete bakış açısı, Doğu'daki son güçlü çok uluslu devlet organizmaları olması hasebiyle ve düşünürün devletçilik ilkelerine uygun olduğu nedenleriyle beraber bu iki devlet adına taşıdığı kaygılar da paralellik göstermiştir. Rus düşünüre göre Doğu'nun bu iki gücü içerisinde olduğu durumlar nedeniyle ve attığı adımlar hasebiyle kan kaybetmektedir. Düşünürün bu tezinin nedenlerine inildiğinde iki devletin izlediği yenileşme hareketleri ön plana çıkmaktadır. Rusya'nın 1861 toprak reformuyla aristokratik ilkelere ket vurması ve Osmanlı'nın ilan ettiği Tanzimat Reformu sonrası toplumsal farklılıklara yönelik değişimi K. Leontyev nazarında eşit derecede Batılılaşma adımları olarak görünmektedir. Nitekim bu adımlar K. Leontyev gibi aristokrat ve muhafazakar ilkelere sahip biri için kabul edilemez gelişmeler olarak yorumlanmıştır. Rus düşünürün bahsi geçen imparatorluklarda vuku bulan

[148] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 185.
[149] Leontyev, *Vostok, rassiya i slavyanstvo*, s. 102.

reform hareketlerine karşı bakışı tek tipleşmiş bir bakıştır. Öyle ki formlarında yer alan otokrat yönlerini güçlendirme mecburiyetinde olan bu iki güç aksi yönde ilerleyerek, gün geçtikçe Batı kökenli değişimlere engel olamaz bir durumda kendilerini bulmuşlardır.

Özellikle Kırım Savaşı sonrası Rusya'nın iç ve dış siyasetini ağır şekilde eleştiren K. Leontyev, savaş ve ardından gerçekleşen Paris Kongresi sonrasında Rusya'nın dış politikasının önceki dönemlere nazaran daha liberal ve özgürleştiği düşüncesine sahip olmuştur.[150] Eleştirilere devam etmekte olan Rus düşünür savaş sonrası politikalarının dini karakterden uzaklaştığını, kabile siyaseti güttüklerini ifade etmiştir.[151] Hiç şüphesiz ki Kırım Savaşı sonrası Rusya'da artan milliyetçi seslerin K. Leontyev'in bu yorumlarına neden olduğu söylenebilir. Diğer yandan Paris Kongresi sonrası tüm Avrupa'nın Osmanlı meselelerine müdahale etme hakkının doğduğunu aktaran Rus düşünür, tüm bu gelişmeleri aynı bakış açısıyla yorumlamıştır.[152] Leontyev, reformları orta sınıflaşmayı tetikleyecek uygulamalar olarak görmekteydi. Rusya'nın Toprak Reformu ile Osmanlı'nın Tanzimat Fermanı arasında fark gözetmeksizin bir cephe alan düşünür, orta sınıflaşmayla birlikte artacak olan toplumdaki tekdüzeliği işaret etmiştir. Bu gelişmeler elbette ki toplum yapıları gereği heterojen bir formda olan Doğu'nun son iki gücü adına endişe verici olmuştur. Nitekim Leontyev, devlet formlarına aykırı bir şekilde hareket eden bu iki gücün liberal ve demokrat Avrupa karşısında teslim olmakta olduklarını kabul etmekteydi. Öyle ki Rus düşünürün, olası bir 'Doğu Birliği' düşüncesini de bu bağlamda okumak gerekmektedir. Batı'nın kendisini içinde bulduğu eksen karşısında yeni bir dünya yaratma fikri Leontyev'in, Doğu'nun son otokrat güçlerinin ayakta durabilmesi için teorik bir desteği olarak yer almıştır.

---

[150] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 250.
[151] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 252.
[152] Leontyev, *SSKL*, Cilt: 6, s. 250.

SONUÇ

Bu çalışmada Rus diplomat, yazar ve düşünür Konstantin Leontyev iki farklı cephede ele alınmaya çalışılmıştır. Kendisi ve düşünceleri bir yandan ele alınırken diğer yandansa birçok vilayetinde belirli görevler icra ettiği Osmanlı Devleti'ne ve diğer bir yandan İslam dinine karşı geliştirdiği algı kaleme alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın başlangıç noktasında elbette Osmanlı ve İslamiyet merkezli düşünürün geliştirdi algılar irdelenmeye çalışılmıştır. Ancak önemli bir husus olarak gördüğümüz Rus düşüncesinin on dokuzuncu yüzyıl paradigmasındaki dinamiklerinin anlaşılması ve farklı okumalara gebe olması düşüncesi de oldukça dikkat çekicidir. Çalışmanın sonucunda elbette belirli sorular karşımızda konumlanmıştır. Bu sorulardan ilki ve en mühimi olarak gözükeni şüphesiz Rus düşünce tarihinin sıkışmış vaziyetinin kökenleri ve nedenleri olarak belirmektedir. Bu sıkışmışlıktan kastımız Rus düşünce tarihi okumalarında iki ana ekolun sürekli tekrarı durumudur.

Tam bu sıkışmışlık noktasında Konstantin Leontyev gibi bir düşünürü derinlemesine idrak çabası bizlere Rus düşünce tarihinde üçüncü bir yolun olup olmadığı sorunsalını doğurmaktadır. Bu husus bile Leontyev'in özgünlüğünün bir neticesi olup, Rus düşün dünyasındaki konumuna ilişkin önemli saptamaları göstermektedir. Nitekim Leontyev, kimilerince bir Batıcı kimilerince de bir Slavist ilan edilmiştir. Bu bağlamda düşünürü, Rusya'nın kendisini içinde bulduğu bu atmosferi en gerçekçi görüp, deyim yerindeyse okuyabilen biri olarak saptamak daha doğru bir yaklaşım olarak görünmektedir. Nitekim o her iki cephenin de çıkmazlarını görmekteydi. Berdyayev'in belirttiği üzere, düşünürün fikirleri Slavistlerin üstündeydi ve daha gerçekçiydi. Şunun da belirtilmesi elzemdir ki Leontyev hem her iki cepheden de izler taşımakta hem de her iki cephenin tam karşısında konuşlanmaktaydı. Bu yönüyle birlikte kendisinde birçok zıtlığı bir arada barındıran Rus düşünürü gerek yaşadığı çağda gerek ardından anlaşılmaz, aykırı, yalnız ve özgün kılan husus da açıkçası bu yönüydü diyebiliriz.

Konstantin Leontyev'in çağdaşlarının aksine daha gerçekçi okumalar yapabilmesinin sebeplerini bir yana bırakacak olursak, düşünürün Osmanlı Devleti'ne ve onun taşıdığı değerlere karşı geliştirdiği algının da o dönem içerisinde ne denli aykırı ve cesur bir konumda olduğunun altının çizilmesi elzemdir. Öyle ki Türk-Rus ilişkilerinin en hararetli dönemlerinde dahi Rusya'nın müttefikinin Osmanlı olması gerektiğini aktararak aykırı yönünü bir kez daha göstermiş oluyordu. Elbette Leontyev'in düşünceleri daha önce de belirtildiği üzere o dönem zarfında ciddiye alınmamıştır. Gerek Çarlık Rusya'nın politikaları gerekse Çarlık Rusya-Osmanlı Devleti ilişkilerine yönelik yaklaşımları gereği Leontyev kendini yalnız bulmuş, entelektüel çevrelerce de çalışmaları ağır eleştirilere maruz kalmıştır.

Leontyev'in özgünlüğünün, taşıdığı estetik kaygılarından ötürü olduğuna daha önce değinilmeye çalışılmıştı. Düşünürün estetik kaygıları edebi, politik, toplumsal ve kültürel bağlamlarda ön plana çıkan bir olgu olarak yerini almıştır. Kendisinin İslamiyet ve Osmanlı cephesine bakışındaki aykırılığın nedenlerinden birisi de elbette bahsi geçen kaygılar olmuştur. Evrensel Hıristiyanlık söylemleri ve kurtuluş söylemlerini eleştirmekten geri durmayan Rus düşünürün, İslamiyet'e ve bu dini yaşayan halklara karşı ılımlı bir tutum içerisinde olmasını da bu bağlamda değerlendirmek isabet olacaktır. Diğer bir yandan on dokuzuncu yüzyıla taşınan ve bu yüzyılda geniş kesimlerce seslendirilen kavramlara karşı sarsılmaz bir 'gericilikle' karşı duran Leontyev, Osmanlı Devleti'ni bu kavramlar karşısında adeta bir duvar olarak konumlandırmak istemiştir. 'Çöken' Batı medeniyetinin karşısında yaratmak istediği uygarlıkta Sünni ve Şii Müslümanlarının Doğu Ortodoksları ile birlikte bu olası yapıya önemli katkılarda bulunacaklarını da düşünmüştür. Çok uluslu imparatorluklardan seküler ulus devlet yapılarına geçişin yaşandığı bu yüzyılda Rus düşünürün taşıdığı kaygıların ne denli arttığı apaçık ortadadır. Bu bağlamda Leontyev'in milliyetçiliğe karşı duruşu da açığa çıkmaktadır. Batı merkezli liberal eşitlikçi söylemlerin son tezahürü olarak açıkladığı milliyetçilik kavramına getirdiği eleştiriler de oldukça dikkat çekici olmuştur. Slavist kesimlerin artan milliyetçi sesleri karşısında Leontyev Ortodoksluğu yüceltirken diğer bir yandan liberal eşitlikçi söylemler eşliğinde nükseden milliyetçilik gibi akımların halkları ve kültürleri tek tipleştirdiği öngörüsünde bulunmaktadır.

Rus düşünürün, modernite eleştirilerine bakıldığında da zengin malumatlara rastlamak mümkün olmuştur. Bu yönüyle erken bir modernite eleştirmeni olarak da ayrılan Leontyev, geliştirdiği estetik yargıları eşliğinde önemli eleştiriler getirmiştir. Hız, ilerleme, teknolojik gelişim gibi kavramların insanlığı uzun vadede birçok zararla buluşturabileceğini savunan düşünür, bu kavramların ulusları birbirine benzeteceği ve uluslardaki çok renkliliğin silikleşmesine neden olacağını ileri sürmüştür.

Bu noktada, Leontyev'in geliştirdiği Osmanlı algısı daha geniş bir deyişle Doğu algısı, Batı'dan nükseden milliyetçilik, eşitlik, orta sınıflaşma gibi kavramlar karşısında indirgenmiş bir biçimde oluşmuştur. Bu indirgenmişlikten kasıt elbette Leontyev'in Osmanlı'yı dar bir çerçevede görmesi veyahut görmek istemesidir. Kendisine göre Doğu'nun son otantik gücü olarak gördüğü Osmanlı Devleti, Batı merkezli kavramları henüz sindirmemişti. Ancak direnmesine rağmen boyun eğmek zorunda kalmıştı ve belki de Doğu da artık yaşamın şiirselliğini kaybedecekti. Birçok kesimlerce gerici olarak anılan döneminin bu farklı sesinin gericiliği sıradan bir gericilikle açıklanamazdı. Onun gericiliği, kimilerince estetik bir bağnazlıkla kimilerince de kültüre atfettiği değerlerle açıklanabilirdi.

KAYNAKÇA

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

Walıckı, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi*, Çev: Alaeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Hitsihis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, Çev: Volkan Aytar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Rami, İlsever, *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*, Çeviribilim Yayınları, İstanbul, 2016.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *Mısır Güvercini*, Çev: Yaşar Avunç, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *İzbrannıye pisma 1854-1891*, Petersburg, 1993

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *Sobraniye soçinenii Konstantina Leontyeva*, Cilt: 2, Moskova, 1912.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *Sobraniye soçinenii Konstantina Leontyeva*, Cilt: 6, Moskova, 1912.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar*, Çev: Mais Alizade, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *İz jizni hristian v turtsi: povesti i rasskazy*, Moskova, 1876.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, Moskova, 1885, Cilt: 2.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç, *Vostok, rasiya i slavyanstvo*, Moskova, 1885, Cilt: 1.

Gücüm, Kuntay, *İmparatorluğun Liberal Yılları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Serbest, M. Bürkan, "Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neoavrasyacılığa", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 3, 2017, s. 295- 318.

İsmayılov, Meşdi, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma: Türkiye ve Rusya Örneği,* Doğubatı Yayınları, Ankara, 2011.

Duranlı, Muvaffak, "Rus Yazar K. N. Leontyev'in Eserlerinde Balkanlar ve "Pembe" Adlı Hikayesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, C. 2, s. 477-490.

Berdyayev, Nikolay, *Filosofiya tvorçestva, kulturı i ıskucctvo*, Tom: 2, Moskova, 1994.

Bulgakov, Nikolay, *Pobeditel, pobejdennıy Konstantin Leontyev: pro et contra*, Cilt: 1, 1995.

Danilevski, Nikolay, *Rossiya i evropa*, Moskova, 2011.

Berdyayev, Nikolay, *Konstantin Leontyev. oçerk iz istorii russkoy religioznoy mysli*, Paris, 1926.

Trubetskoy, Nikolay, *Avrupa ve Beşeriyet*, Çev: Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

Spengler, Oswald, *Batı'nın Çöküşü*, Çev: Giovanni Scognamillo, Nuray Sengelli, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.

Özkoç, Özge, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme Merkezileşme ve Özerklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Üre, Pınar, *Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891), Bizansçılık ve Şark Meselesi*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Güllü, Ramazan Erhan, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, 2018, s. 350-361.

Kurenkov S. , "Vliyaniye afona i optinoy pustini na Leontyeva" , *Religioznie İssledovaniya*, 2017

Frank, S. L., *Mirocozertsaniye Konstatina Leontyeva: pro et contra*, Cilt: 1, 1995.

Hatuntsev S. V. , *Konstantin Leontyev: intellektualnaya biografiya*, Peterburg, 2007.

Seliverstov, Sergey, "Yevraziyskaya tema v rannem tvorçestve Leontyeva", *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2008.

Zenkovski, Vasiliy Vasilyeviç, *İstoriya russkoy filosofii*, Moskova, 2001.